

1. Eros bij de Romeinen

a. De positie van de vrouw bij de Romeinen

De Romeinen vonden net als de Grieken dat vrouwen een gevaarlijke kant hadden, omdat ze niet in staat zijn zichzelf te beheersen. Daarom moeten ze in toom gehouden worden. De Romeinse mannen deden dit op een andere manier dan de Grieken. Ze sloten hun vrouwen niet op in hun huizen, maar lieten hen juist integreren en participeren in hun leven. Zo konden ze op hun vrouwen controle uit oefenen. De vrouw kreeg een opleiding, ze werd toegelaten tot sociale bijeenkomsten en deed mee aan de conversatie tussen mannen. Ze had een tamelijk grote vrijheid om te gaan en staan waar ze wilde. Ze kon zelfstandig de stad in, vriendinnen bezoeken en boodschappen doen. Ze werd zelfs toegelaten tot feesten, die thuis of buitenshuis werden gehouden. Tot aan de eerste eeuw v.Chr. mochten vrouwen daarbij echter niet aanliggen zoals de mannen, maar moesten ze zitten. Wijn was verder voor hen uit den boze en op het moment dat deze werd geschonken moesten zij het feest verlaten. Uitgelaten en dronken gedrag paste niet bij vrouwen, zeker niet bij getrouwde vrouwen.

De moeder van de *familia* was de *matrona*. Haar voornaamste taak was het toezicht houden op de verzorging en opvoeding van de kinderen en leiding geven aan de slaven die het huishouden bestierden. Heel wat Romeinse families hadden een voedster of slaven en dit betekende dat de vrouw in het algemeen tijd had voor zichzelf, voor haar handwerk en haar contacten. In principe mocht de Romeinse vrouw geen beroep uitoefenen en dus geen geld verdienen. In armere families was dit natuurlijk anders, waar vrouwen in een winkeltje meewerkten, op de markt stonden of als kleermaaksters dienst deden. De typische mannenberoepen, de *virilia officia*, waren voor haar in het algemeen uitgesloten en een politieke carrière was voor haar niet weggelegd. Toch kon ze via haar man veel invloed uitoefenen. Haar mening of oordeel werd niet zonder meer ter zijde geschoven. Bovendien waren mannen vaak van huis. Alle zaken die de man gewoonlijk deed, bijvoorbeeld de financiën, moesten dan door de vrouw worden overgenomen.

4.1. Eros wordt gestraft.
Pompejaanse muurschildering.

Doordat de Romeinse vrouwen zich met de opvoeding van de kinderen bemoeiden, leverden ze ook een bijdrage aan de vorming van Romeinse burgers. Haar taak was het om de waarden die verankerd waren in de familie van haar man door te geven aan haar kinderen en hiermee de *mos maiorum* de oude Romeinse moraal, die Rome groot had gemaakt, in stand te houden.

b. De juridische positie van de vrouw en het huwelijk

Ook al genoten vrouwen een betrekkelijk grote bewegingsvrijheid, toch waren zij onderworpen aan de macht van de mannen. Als meisje was zij geheel afhankelijk van de zeggenschap van haar vader, de *pater familias*. Deze vaderlijke macht ging zelfs zover dat hij (in theorie althans) zijn kinderen te allen tijde als slaaf kon verkopen en hij had zelfs de macht over leven en dood van de familieleden. De vader bepaalde wanneer zijn dochter ging trouwen en met wie. Er waren bij de Romeinen twee vormen van huwelijk: het huwelijk waarbij het meisje geheel overging naar de familie van haar echtgenoot en onderworpen werd aan zijn gezag (*manus*). Zij verkeerde dan in dezelfde positie als een dochter wat het erf- en familierecht betrof. De echtgenoot kon haar straffen, verbannen en van haar scheiden. Deze vorm van huwelijk was de oudste en gold als duurzaam.

Bij de andere vorm van het huwelijk, het zogenoemde vrije huwelijk, bleef de vrouw onderworpen aan de macht (*manus*) van haar vader, waarbij zij ook het recht op het bezit van haar eigen familie bleef houden. Deze verbintenis was geen formeel huwelijk, maar was gebaseerd op de wens van de echtgenoot en echtgenote om als echtpaar verbonden te zijn. Deze vorm werd steeds populairder en was vanaf de 1ste eeuw v.Chr. het meest gangbaar. Dit had zeer waarschijnlijk te maken met het feit dat de Romeinen in de 2de eeuw v.Chr. rijker werden. Want bij dit huwelijk bleef het bezit van de familie binnen de familie en kon een vrouw uit een rijke familie via erfenis veel geld verwerven. Dit huwelijk zonder *manus* gaf de vrouw meer vrijheid. Ze viel onder zeggenschap van haar vader of een voogd (meestal een mannelijk familielid) die elders woonde, terwijl haar echtgenoot, die dagelijks met haar omging, geen formele macht

c. Kinderen

De Romeinse wet omschreef het huwelijk als het instituut om kinderen voort te brengen. Keizer Augustus had een wet uitgevaardigd die bepaalde dat een Romeinse *matrona* tenminste drie kinderen moest voortbrengen. Vrouwen maakten zich zorgen als er geen kinderen werden geboren,

4.2. Romeinse matronae op een muurschildering in Herculaneum.

over haar had. Scheiding bij deze vorm was niet moeilijk, ook niet voor de vrouw. Zodra een van beiden de verbintenis wilde verbreken, gebeurde dat.

Vrouwen kozen niet met wie en wanneer ze trouwden, maar er moest wel getrouwd worden. Ongetrouwde vrouwen kwamen bij de Romeinse burgers niet veel voor. Bij de wet was vastgesteld dat de minimum leeftijd om te trouwen voor een meisje twaalf jaar was, voor jongens veertien. Huwelijken met jongere meisjes waren echter niet ongewoon. Zo zijn er grafschriften van echtgenotes van tien en elf jaar. Of deze huwelijken werden geconsumeerd is moeilijk te achterhalen. Soms kwam het voor dat de toekomstige bruid bij haar aanstaande echtgenoot al introk, voordat zij de minimum leeftijd had bereikt om te trouwen. Vroedvrouwen voerden in opdracht van de echtgenoot vruchtbaarheidsonderzoeken uit bij toekomstige bruidjes. Hierbij werd gekeken naar de kleur van het gelaat, de omvang van het bekken en de algemene gesteldheid van het lichaam. Doorgaans konden binnen de Romeinse wereld zeer jong getrouwde meisjes vanaf hun dertiende tot hun vijftiende zwanger worden. De risico's van de bevalling waren groot: vijf tot tien procent van de vrouwen stierf tijdens de bevalling of aan de gevolgen ervan.

immers zij kregen de schuld van een onvruchtbaar huwelijk. Echtparen zonder kinderen riepen goden, zoals Aesculapius te hulp. Ook namen vrouwen allerlei medicijnen tegen onvruchtbaarheid, die niet zonder risico waren.

De Romeinse vrouwen gebruikten verschillende middelen om zwangerschap te voorkomen. Anticonceptie verdiende in de hogere kringen de voorkeur boven abortus. Kinderen die niet gewent waren, werden ook te vondeling gelegd of in die mate verwaarloosd dat ze snel stierven. De beslissing hierover lag bij de vader en jongens konden net zo goed dit lot ondergaan als meisjes. In hoeverre het te vondeling leggen of verwaarlozen van kinderen veel voorkwam weten we niet, maar in ieder geval was het aantal kinderen dat te vondeling werd gelegd zo groot, dat het Romeinse recht er aandacht aan besteedde en dat er in de grafschriften op gezinspeeld werd. Wellicht de belangrijkste vorm van anticonceptie, was dat vrouwen, vooral die uit de hogere kringen, zich geheel onthielden van seksueel contact. Vrouwen die de risico's van zwangerschap en geboorte hadden overleefd, hadden er wellicht veel voor over het vege lijf te redden. Dit type

vrouw, dat zich geheel onthield van seksuele omgang, werd hogelijk gewaardeerd om haar kuisheid. Echtgenotes die te vaak met hun man naar bed wilden liepen het risico, zo werd geredeneerd, overspelig te worden. Daarom adviseerde de moralist Plutarchus in de 2de eeuw na Chr. om de echtgenote niet te scholen in de liefde. Mannen die meer dan het vereiste aantal kinderen bij zijn echtgenote verwekte werd *uxorius* 'vrouwengek' genoemd, een term met negatieve bijklank. Geschiedschrijvers, zoals Livius, verheerlijkten deze deugdzame echtgenote. Het bekendst is het verhaal over Lucretia, een Romeinse *matrona*, die door een vriend van haar man verkracht werd en zich vervolgens van het leven beroofde omdat haar eerbaarheid was geschonden en omdat zij zo een voorbeeld wilde zijn voor alle vrouwen die hun kuisheid hebben verloren.

d. Griekse invloed en de seksuele moraal

Door haar veroveringen was Rome in contact gekomen met andere culturen, met name de Griekse cultuur die invloed uitoefende op het leefpatroon van de Romeinen. Deze invloed betrof de invoer van luxe-artikelen en kunstvoorwerpen, maar ook de introductie van nieuwe culten en rituelen en andere gewoontes zoals op het gebied van de erotiek. Door deze veroveringen werden de Romeinen in het algemeen ook rijker. Een en ander betekende een versoepeling van de moraal. Maar telkens waren er Romeinen van de oude stempel die deze verloedering als een verderfelijk aspect van

de Griekse invloed, aan de kaak stelden. Livius vertelt in dit kader een interessant verhaal over wat er in 186 v.Chr. in Rome was gebeurd, toen aan het licht kwam welke vormen de Bacchuscultus, die vanuit Griekenland naar Italië was gebracht, in Rome had aangenomen. Bij toeval was een van de consuls erachter gekomen wat zich tijdens deze feesten afspeelde. Een prostituee die, toen zij nog slavin was, door haar meesteres naar de cultus was meegenomen en was ingewijd, werd gedwongen te vertellen wat ze wist. Ze was bang voor represailles van haar vroegere cultusgenoten. Maar

4.3. Muurschildering van een bacchische uitspatting in een columbarium of urnengalerij (1ste eeuw na Chr.).

nadat haar veiligheid was verzekerd begon ze te vertellen. De cultus was aanvankelijk een vrouwenaangelegenheid. Maar vanaf het moment dat mannen werden toegelaten, werden de feesten 's nachts georganiseerd. Er was seksueel verkeer tussen mannen en vrouwen en mannen onderling. Sommigen werden als offerdieren gedood. Deelnemers die zich niet wilden laten inwijden werden verkracht of vermoord. Veel Romeinen hadden zich in het geheim bij deze cultus aangesloten, onder wie ook mensen uit vooraanstaande families. De consuls kregen van de senaat de opdracht de beweging uit te roeien en we lezen bij Livius dat er duizenden Romeinen werden terechtgesteld of in de gevangenis gegooid. De vrouwen die ingewijd waren, werden aan hun families overgedragen om in eigen kring terechtgesteld te worden. De Bacchusfeesten werden voor onbepaalde tijd verboden.

e. Seksuele moraal en politiek

Het door de oorlogen sterk afgenomen aantal Romeinse mannen en de verloedering van de moraal noopten Augustus aan het begin van de 1ste eeuw na Chr. tot het nemen van maatregelen die ervoor moesten zorgen dat het gezin weer de hoeksteen van de samenleving werd. Zo stelde hij een wet in die bepaalde dat een Romein niet meer als vrijgezel door het leven mocht gaan. Iedere Romein jonger dan zestig en elke Romeinse vrouw jonger dan vijftig jaar moest trouwen. Verder dienden vrouwen die op jonge leeftijd weduwe waren geworden, zo snel mogelijk te hertrouwen. Overtreders werd het recht op erfenis ontnomen en mochten geen openbare feesten en spelen meer bijwonen. Paren die kinderloos bleven, werden gestraft terwijl ouders van drie of meer kinderen juist bevoorrecht werden. Ook wilde Augustus de vrijheid van de vrouw aanpakken. Zij moest een groot deel van haar tijd binnen in huis verblijven. Overspel werd strenger gestraft. Als de echtgenoot zijn vrouw op heterdaad betrapte met een ander, mocht hij hen beiden (laten) doden. Als de echtgenoot er op een andere manier was achter gekomen, diende hij van haar te scheiden, vervolgens werd zij verbannen, met achterlating van de helft van haar bruidsschat en een derde deel van haar vermogen. De echtbreuk van een man was blijkbaar minder erg, want een vrouw mocht in dat geval van haar man scheiden maar dit hoefde niet en hij werd niet vervolgd.

Veel effect heeft deze huwelijks- en moraalpolitiek van Augustus echter niet gehad. Het was onmogelijk toezicht te houden op de hele bevolking, zeker wat betreft hun privéleven. Alleen de kleine groep adel werd scherp in de gaten gehouden. Zo was Augustus verplicht zijn enige dochter en

4.4. Jonge vrouw met spiegel. Muurschildering uit Stabiae.

kleindochter te verbannen wegens overspel en hij verbood dat zij na hun dood in zijn Mausoleum zouden worden bijgezet.

f. De prostitutie

Zowel bij de Grieken als bij de Romeinen nam de prostitutie een belangrijke plaats in in het dagelijks leven. Mannen werden niet opgevoed met de gedachte dat ze zich seksueel moesten onthouden. In het huis waren er slavinnen die eventueel beschikbaar waren voor hun seksuele genoegens en ter afwisseling bezochten zij prostituees. Zelfs moralisten als Cato, Cicero en Seneca vonden het vanzelfsprekend en natuurlijk dat de Romein op gezette tijden het bordeel bezocht. Bekend is het verhaal van Cato de Oude, die een jongeman preeste toen hij hem een van de bordelen op het Forum zag verlaten: het was goed dat hij zijn harstocht overliet aan professionelen. Toen hij de jongen enkele dagen later weer daar aantroef, voer hij tegen hem uit: 'ik preeste je omdat je hier kwam, niet omdat je hier woonde.' Een prostituee had in het Latijn de bijnaam *lupa* 'wolvin'. De vroegste geschiedenis van Rome was verbonden met een *lupa*: Romulus en Remus waren gevoed door een wolvin, en de herdersvrouw Acca die hen bij zich in huis nam, werd door de herders *lupa* genoemd. Er schijnt geen taal te zijn die evenveel woorden voor prostituee kent als het Latijn. Van de wel vijftig termen was *meretrix* 'zij die geld verdient' de meest gebruikelijke. Maar ook woorden als *scortum* 'het vel', of *spurca* 'vuiligheid' waren in omloop. Een prostituee kon slaavin zijn, een vrijgelatene en zelfs een vrijgeborene. De goedkoopste hoeren boden zich aan in de kleine stinkende kamertjes in een bordeel (*lupanar*) of in een achterkamertje van een *taberna* langs de weg. Elke Romeinse stad kende bordelen. De prijzen lagen gemiddeld tussen de twee en zestien as (twee as was ongeveer de prijs voor een glas wijn). Hoe zo'n bordeel eruit zag weten we door de opgravingen in Pompeji: kleine kamertjes met smalle bedden. Boven de deur waren de standjes uitgebeeld, waarin de betreffende hoer gespecialiseerd was. Bovendien kon de klant, wanneer hij moest wachten, zo alvast in de stemming komen. Tippelaarsters kon je op vele plekken in de stad vinden: op hoeken van de straat, in badhuizen, op wegen die de stad uit leidden. Ze werden op verschillende manieren in het Latijn aangeduid: *noctilucae* 'de nachtluchtjes', *ambulatrices* 'tippelaarsters', *bustuariae* 'grafbewaaksters', die hun beroep op begraafplaatsen buiten de stadsmuren als werkterrein gebruikten en de *diobolariae* 'vrouwen voor twee cent te koop' die tot de laagste soort behoorden.

In Rome was het ook heel gewoon om een prostituee voor langere periode te huren. Er werden huur- of koopcontracten opgesteld waarin de prijs werd vermeld, de duur van de overeenkomst en allerlei bepalingen waaraan het meisje zich moest houden: ze mocht zich seksueel alleen inlaten met haar 'eigenaar', en ze moest hem vaak ook in het open-

4.5. Een liefdespaar op een muurschildering uit Pompeji.

baar begeleiden. De echtgenotes uit de bovenlaag hadden in de regel niet veel problemen met de relaties van hun echtgenoten met slavinnen of concubines. Soms kozen ze zelf de vrouwen voor hen uit. De vrouw van de consul Scipio Africanus bijvoorbeeld kende de vriendin van haar man; zij liet haar na zijn dood (in 183 v.Chr.) vrij en huwelijkte haar uit aan een van haar vrijgelaten slaven. Bij de biograaf Suetonius lezen we dat Livia haar man keizer Augustus voorzag van kleine meisjes die hij graag ontmaagde.

Door de overheid was voorgeschreven dat de prostituee andere kleding moest dragen dan de getrouwde vrouwen, zodat ze op straat goed te herkennen waren. Na de wetgeving van Augustus die de vrijheid van vrouwen inperkte, kwam het voor dat vrouwen na een kort huwelijk, waarmee ze aan de wettelijke voorschriften hadden voldaan, zich van hun man lieten scheiden en zich vervolgens als prostituee lieten registreren. Zo hadden ze hun vrijheid terug die vóór de bemoeienis van de keizer genoten. Ook in de hoogste kringen raakten de zeden losser. Berucht is de levenswandel van Julia, de dochter van Augustus, en van Messalina, de vrouw van keizer Claudius in de 1ste eeuw na Chr. Deze vrouwen gedroegen zich als prostituees, organiseerden

liederlijke orgieën waar zij zich zonder scrupules konden overgeven aan andere mannen. Messalina had zich daadwerkelijk als prostituee in een bordeel te werk gesteld om, zo ging het gerucht, haar uitspattingen te kunnen betalen.

Het beroep van pooier stond bij de Romeinen zeer laag aangeschreven. Hij was in hun ogen niet meer dan een slavenhandelaar die tot de laagste rang van de maatschappij behoorde. Meestal was hij van buitenlandse afkomst en het symbool van corruptie. Deze reputatie weerhield bepaalde keizers er niet van om de rol van pooier te vervullen. Zo zou Caligula, als we Suetonius mogen geloven, in zijn paleis cellen hebben laten bouwen die als een bordeel werden ingericht. Hierin dwong hij echtgenotes en dochters van vooraanstaande Romeinen zich te prostitueren. Nero liet tijdens een feest op de oevers van een vijver op het Marsveld in Rome bordelen inrichten waarin vrouwen van hoge afkomst verplicht waren iedereen die zich aandiende van dienst te zijn.

Eenmaal per jaar, bij het begin van de lente, was er een speciaal feest, de Floralia, ingesteld door een schatrijke prosti-

tuee, maar later verbonden met het feest voor de godin Flora. Hierop speelden de prostituees een bijzondere rol. Flora was de godin van de bloesem, de vruchtbaarheid, maar ook van het genot. Het feest vond 's nachts plaats. De bevolking - het feest was voor alle rangen en standen bedoeld - doste zich in vrolijke gewaden uit en er vonden jachtpartijen op hazen en reeën plaats. De prostituees hielden een parade voor het volk en kleedden zich op verzoek van de toeschouwers uit. De naaktheid van de vrouwen was een offer voor de godin om vruchtbaarheid af te smeken voor mens, dier en plant.

Buiten de muren van Rome stond een tempel voor Venus Erycina, de beschutsgodin van de prostituees. Haar priestersessen hadden tegelijk de functie van prostituee. De tempel stond buiten de muren opdat, zoals Vitruvius schrijft, 'jongelingen en gehuwde vrouwen in de stad niet werden geconfronteerd met de door Venus opgewekte hartstochten.' Op haar feesten werden schoonheidswedstrijden gehouden, waarbij veel werd onderhandeld en de liefde in praktijk werd gebracht.

4.6. Flora, muurschildering uit Stabiae.

4.7. Een volwassen man en een jongeman tijdens een symposium. Graf­schilde­ring uit Paestum (Zuid-Italië) uit het begin van de 5de eeuw v.Chr.

g. Homoseksualiteit

De Romeinse houding tegenover homoseksualiteit was enigszins anders dan die van de Grieken. Verschillende Romeinse intellectuelen beschouwden de knapenliefde als een verderfelijke invloed van de Griekse cultuur die eigenlijk niet paste bij de Romeinen. In de komedies van Plautus zijn echter veel toespelingen op homoseksualiteit te vinden die Romeins aandoen. In ieder geval verzette niemand zich tegen seksuele omgang met slaven. Ook waren er mannen die zich prostitueerden. De Romeinse kalender had een speciale dag gewijd aan de mannelijke prostitués. Seks met een *puer*, een vrijgeboren jongen, was aanvankelijk uit den boze. Pas toen de Romeinen in contact kwamen met de Griekse cultuur, voor hen de bakermat van de pederastie, en het in bepaalde kringen chique was zich Grieks te gedragen, werd ook de liefde met vrije jongens populairder, althans in de hogere kringen. Toch reageerde de publieke opinie fel op deze vorm van liefde en er werd een wet ingesteld die de liefde met vrije jongens verbood.

Men hield zich echter nauwelijks aan deze wet. Ze werd niet of nauwelijks toepast en in alle lagen van de bevolking werd pederastie bedreven. Een van de belangrijkste bronnen voor de manier waarop in Rome de jongensliefde werd ervaren zijn de dichters uit de 1ste eeuw voor en na Chr., zoals Catullus, Tibullus, Propertius en Horatius. We nemen als

voorbeeld Catullus. Hij koesterde een hartstochtelijke liefde voor Lesbia, waarschijnlijk een pseudoniem voor Clodia, een *femme fatale* met een geduchte reputatie op het terrein van de liefde. Aan zijn gevoelens voor deze vrouw wijdde Catullus talrijke gedichten, die tot het hoogtepunt van de Latijnse literatuur behoren. Mannen die op het gebied van de liefde concurrenten zijn, of anderszins zijn vijanden waren, maakt hij in zijn poëzie belachelijk door ze als seksueel ‘abnormaal’ af te schilderen. Normaal is dat de man actief is en penetreert. Degene die wordt gepenetreerd, is passief en dat kunnen eigenlijk alleen vrouwen zijn. Mannen die deze vorm van seksueel gedrag in praktijk brachten, werden dan ook veracht. In gedicht 16 noemt Catullus Aurelius een *pathicus* en Furus een *cinaedus*, woorden die beide een passieve homoseksueel aanduiden. Sommige gedichten van Catullus zijn erg grof en staan vol seksuele vunzigheid om flink uit te halen naar iedere man die hem dwars zit. Hiernaast schreef Catullus ook acht gedichten over zijn liefde voor de jongen Juventus. De dichter bezingt zijn schoonheid, zijn mooie ogen, maar beklagt zich ook over het grillige gedrag van de jongen die hem als vriend lijkt af te wijzen. De gedichten tonen eenzelfde emotionele betrokkenheid als die over zijn liefde voor Lesbia. Wel worden we hier geconfronteerd met een heel andere Catullus, niet de macho-Romein die het

object van zijn begeerte najaagt en agressieve taal uitslaat, maar eerder met een onzekere minnaar die zich door zijn jonge vriend laat koeioneren.

De wetgeving van Augustus liet de homoseksuele moraal onaangetast. Zolang men maar actief was, was homoseksueel gedrag sociaal acceptabel, ook al was het verlangen gericht op een jongen. Toch zien we dat zelfs een zekere tolerantie opkomt ten aanzien van mannen die zich verwijfd gedragen. Van sommige prominente politici of generaals gingen geruchten dat ze zich passief in homoseksuele relaties opstelden. Zo zou Caesar in zijn amoureuze verhouding met Nicomedes, de koning van Bithynië, de vrouwelijke rol hebben vervuld. De soldaten zongen: *Gallias Caesar subegit, Nicomedes Caesarem* 'Caesar bedwong Gallië, Nicomedes Caesar'. Catullus noemt de generaal een *cinaedus* en scheldt hem uit voor *mollis* 'een mietje'. Caesar trok zich van deze laster weinig aan, waarschijnlijk niet omdat er geen kern van waarheid instak, maar omdat hij verder voldoende respect afdwong doordat hij als Romein de hoogste vormen van mannelijkheid aan de dag had gelegd: hij had de naam verleider van vrouwen te zijn en zijn capaciteiten als generaal en soldaat verhieven hem boven alle twijfel: hij was een winnaar in bed en een winnaar op het slagveld. Ook van

andere keizers, met uitzondering van Claudius, werden dit soort verhalen verteld. Nero spande de kroon door huwelijken aan te gaan met mannen waarbij hij de ene keer de rol van bruidegom en de andere keer die van bruid speelde. Maar een offensief tegen deze versoepeling van de moraal bleef niet uit. In 342 vaardigden de keizers Constantinus en Constans een wet uit waarin passieve homoseksualiteit verboden werd. De straf bij overtreding was waarschijnlijk castratie. In 390 besloot Theodosius I dat alle passieve homoseksuelen die zichzelf in bordelen prostitueerden, levend verbrand moesten worden. Deze opkomende haat tegen homoseksualiteit had vooral te maken met het christendom. De christenen hadden een andere kijk op seksualiteit. In hun beoordeling van wat goed was, baseerden zij zich niet op de seksuele rol die men had, maar zij dachten in termen van wat natuurlijk en onnatuurlijk was. Uitsluitend de seksualiteit die gericht was op voortplanting was in overeenstemming met de natuur zoals God de mens die had gegeven. Vandaar dat de wetgeving niet ver genoeg ging. Alle vormen van homoseksualiteit waren aanstootgevend en ongeoorloofd. Keizer Justinianus (527-565) stelde dan ook de doodstraf hiervoor in.

4.8. Eros. Romeinse kopie van een bronzen origineel uit de vierde eeuw voor Christus van de Griekse beeldhouwer Lysippus.

4.9. Venus en Mars, muurschildering uit Pompeji.

2. Hymne voor Venus (Lucretius, *De Rerum Natura*, I, 1-40)

De Romeinse dichter Lucretius (ca. 99-55/54 v.Chr.) schreef een leerdicht *De Rerum Natura* ('Over de natuur der dingen'). Hierin wilde hij de filosofie van de Griek Epicurus voor een Romeins publiek toegankelijk maken. Zijn voornaamste streven was de mens te bevrijden van hun angst

voor de goden en hun angst voor de dood (zie verder pag. @). Zijn leerdicht begint met een lofzang op de godin Venus. Zijn werk droeg hij op aan Gaius Memmius, pretor in Klein-Azië in 58.

a. Venus als stammoeder

1 Aeneadum genetrix, hominum divumque voluptas,
alma Venus, caeli subter labentia signa
quae mare navigerum, quae terras frugiferentis
concelebras, per te quoniam genus omne animantum
5 concipitur visitque exortum lumina solis:
te, dea, te fugiunt venti, te nubila caeli
adventumque tuum, tibi suavis daedala tellus
summittit flores, tibi rident aequora ponti
placatumque nitet diffuso lumine caelum.
10 Nam simul ac species patefactast verna diei
et reserata viget genitabilis aura favoni,
aeriae primum volucres te, diva, tuumque
significant initum percussae corda tua vi.
Inde ferae pecudes persultant pabula laeta
15 et rapidos tranant amnis: ita capta lepore
te sequitur cupide, quo quamque inducere pergis.
Denique, per maria ac montis fluviosque rapacis
frondiferasque domos avium camposque virentis
omnibus incutiens blandum per pectora amorem,
20 efficis ut cupide generatim saecla propagent.

- 7 suavis = suaves; -is = -es ook bij amnis (15), montis (17),
virentis (18), mortalis (32)
10 patefactast = patefacta est

1 Stammoeder van de Romeinen, vreugde van mensen en goden, zegenrijke Venus, u die onder de voortglijdende sterren van de hemel de schepenrijke zee en de vruchtendragende landen met leven vervult, aangezien door u het hele geslacht der levende wezens 5 wordt verwekt, en na de geboorte het licht van de zon aanschouwt: voor u, godin, voor u en uw komst vluchten de winden en wolken van de hemel, voor u laat de vruchtbare aarde lieflijke bloemen groeien, u lachen de zeevlakten toe en glanst de hemel vreedig met uitstralend licht. 10 Want zodra het lenteaanschijn van de dag is verschenen en de levenwekkende westenwind bevrijd weer krachtig waait, kondigen eerst de vogels in de lucht u en uw intocht aan, godin, getroffen in hun hart door

uw kracht. 15 Dan springt het vee wild over de welige weiden en zwemt over snelstromende rivieren: zo door uw charme bekoord volgt ieder dier u begerig waarheen u het steeds leidt. Tenslotte, overal in de zeeën en bergen en snelle rivieren en de loofrijke huizen der vogels en groene velden treft u allen in het hart met zoete liefde en 20 bewerkt u dat iedere soort zich vol verlangen voortplant.

4.10. Venus en Mars. Een Pompejaanse muurschildering.

b. Venus en Mars

Quae quoniam rerum naturam sola gubernas,
nec sine te quicquam dias in luminis oras
exoritur, neque fit laetum neque amabile quicquam,
te sociam studeo scribendis versibus esse,

- 25 quos ego de rerum natura pangere conor
Memmiadae nostro, quem tu, dea, tempore in omni
omnibus ornatum voluisti excellere rebus.
Quo magis aeternum da dictis, diva, leporem.
Effice ut interea fera moenera militiai
30 per maria ac terras omnis sopita quiescant;
nam tu sola potes tranquilla pace iuvare
mortalis, quoniam belli fera moenera Mavors
armipotens regit, in gremium qui saepe tuum se
reiicit, aeterno devictus vulnere amoris,
35 atque ita suspiciens tereti cervice reposta
pascit amore avidos inhians in te, dea, visus
eque tuo pendet resupini spiritus ore.
Hunc tu, diva, tuo recubantem corpore sancto
circumfusa super, suavis ex ore loquellas
40 funde petens placidam Romanis, incluta, pacem.

37 eque = et ex

Aangezien u alleen de natuur bestuurt en zonder u niets ontspringt naar de goddelijke banen van het licht, er niets heerlijk of lieflijks gebeurt, verlang ik dat u helpt bij het schrijven van de verzen, **25** die ik probeer te dichten over de natuur voor mijn vriend Memmius, die u, godin, te allen tijde in ieder opzicht wilde laten uitblinken. Verleen des te meer, godin, eeuwige charme aan mijn woorden. Zorg ervoor dat ondertussen het grimmig krijgsbedrijf **30** op zee en in alle landen tot rust komt en bedaart; want u alleen kunt de stervelingen met rustige vrede helpen, aangezien de krijgshaftige Mars het grimmig bedrijf leidt, die dikwijls in uw schoot zich neervlijt, gevelde door een eeuwige liefdeswond **35** en zo opkijkend, zijn mooie hals achterovergeleund, zijn begerige blikken smachtend over u heen laat gaan, en achteroverliggend kleeft zijn adem aan uw lippen. Terwijl u, godin, hem in uw gezegende schoot liggend omarmt, **40** fluister dan zoete woordjes, terwijl u om rust en vrede voor de Romeinen vraagt, vermaarde godin.

4.11. Mars en Venus van de beeldhouwer Canova (1757-1822).

3. Catullus, gedichten over hartstocht en frustratie

a. Inleiding

Catullus, een poeta novus

We weten weinig over het leven van de Romeinse dichter Gaius Valerius Catullus (84 (?) - 54 voor Christus). Hij is evenals Vergilius (zie Hoofdstuk 6) afkomstig uit Verona in Noord-Italië, en zijn familie behoorde tot de plaatselijke aristocratie. Catullus verliet Verona voor Rome, waarschijnlijk met de bedoeling om zijn opleiding af te ronden. Hij raakte vervolgens zo zeer geboeid door de literatuur dat hij hieraan zijn leven wijdde. Hij sloot zich aan bij een groep dichters, die de *neoteri*, ‘jongeren’, of de *poetae novi* werden genoemd. Velen van hen waren eveneens afkomstig uit Noord-Italië, maar van de groep is alleen het werk van Catullus bewaard gebleven. De meeste van deze dichters hadden geen interesse in een politieke carrière en wijdden zich volledig aan de dichtkunst.

Deze groep dichters werd voor een belangrijk deel geïnspireerd door de Alexandrijnse poëzie. Alexandrië was in de 3de en 2de eeuw v.Chr. het belangrijkste culturele centrum van de Griekse wereld. De grote bibliotheek trok allerlei schrijvers aan, van wie Callimachus de bekendste was. Deze Alexandrijnse dichters braken met de traditie om zeer lange epen (= heldendichten) te schrijven en experimenteerden met kortere, zorgvuldig opgebouwde gedichten, waarin aandacht voor het detail centraal stond. De *poeta doctus* deed zijn

intrede: de dichter verwerkte in zijn poëzie allerlei ingewikkelde mythologische, historische en geografische details.

De Romeinse dichters die aangeduid werden met de term *poetae novi* namen deze koppeling van dichter en vakman over. *Doctrina* was hun wachtwoord: ze lieten in hun poëzie blijken dat ze op de hoogte waren van het werk van hun voorgangers en streefden naar geleerde perfectie. Toch is Catullus een vernieuwer, ook in de invloed die hij van de Alexandrijnse poëzie heeft ondergaan. Hij geeft aan zijn lyrische poëzie namelijk een persoonlijk karakter. Zijn gedichten zijn vaak een mengeling van spontaniteit, persoonlijke ervaringen en emoties met technische perfectie en geleerdheid.

Lesbia

Ook al bezocht Catullus meermalen zijn geboortestreek, toch was Rome zijn thuis, zoals hij zelf zegt. Hier werd hij stapelverliefd op een zekere Lesbia, aan wie hij zo'n 25 gedichten wijdde. De naam is wellicht een hommage aan de Griekse dichteres Sappho van het eiland Lesbos, voor wie Catullus grote bewondering had en van wie hij een gedicht (zie p. @) nabootste. De naam Lesbia is waarschijnlijk een pseudoniem voor Clodia, een *femme fatale* met een geduchte reputatie op het terrein van de liefde. Ze was een van de

4.12. Catullus draagt hier zijn ‘musje-gedicht’ voor. Schilderij van L. Alma-Tadema (1836-1909).

4.13. Een dichter. Detail van een muurschildering in de villa van Poppaea Sabina (de minnares en later echtgenote van Nero) in Oplontis (Campanië).

4.14. Liefdespaar. Vloermozaïek in Piazza Armerina (Sicilië) uit ca. 300.

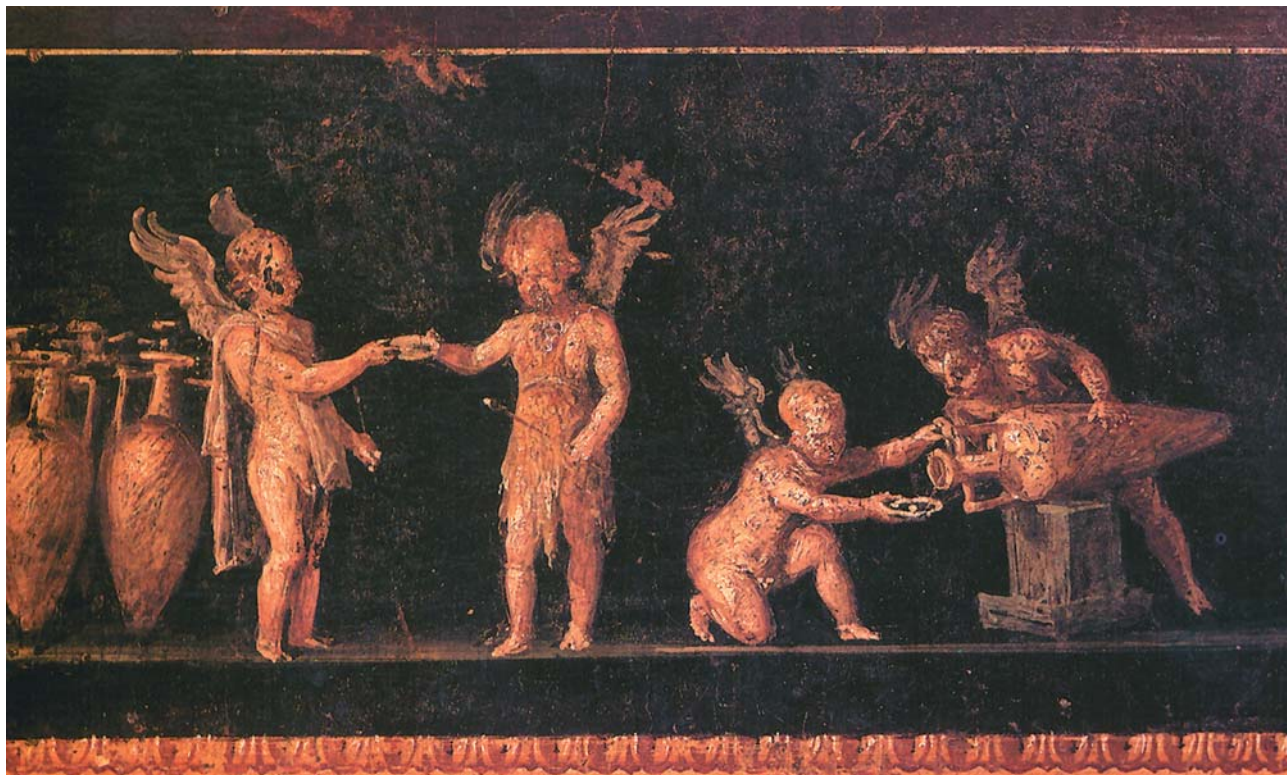
zusters van de volkstribuun Publius Clodius, die we goed kennen door het werk van de Romeinse staatsman en schrijver Cicero. Ze was getrouwd met Q. Metellus Celer, die na zijn pretorschap in 63 v.Chr. bestuurder werd van Gallia Cisalpina. Gedurende zijn afwezigheid en na zijn terugkeer in Rome was het immorele gedrag van zijn vrouw Clodia het gesprek van de dag en toen hij in 59 stierf, ging het gerucht dat zij hem had vergiftigd. Ze kreeg vervolgens een verhouding met M. Caelius Rufus, een in zijn tijd bekende redeenaar. De relatie hield niet lang stand. Zij deed hem vervolgens een proces aan, onder meer omdat hij haar, volgens haar zeggen, had geprobeerd te vergiftigen. Cicero verdedigt Caelius en hij wordt vrijgesproken. Daarna verdween Clodia van het toneel. Alles wat we van haar weten, strookt met het beeld dat Catullus geeft van zijn Lesbia. Toch is de identificatie van Lesbia met Clodia niet absoluut zeker. Een van de bezwaren is dat Clodia veel ouder was dan Catullus (minstens tien jaar), terwijl de dichter zijn Lesbia meermalen aanduidt met *puella*. Sommigen menen dan ook dat de Lesbia-figuur in de poëzie van Catullus een fictief persoon is. Hoe het ook zij, zijn poëzie is er niet minder fascinerend door. De dichter weet op meesterlijke wijze de complexiteit

van de liefde onder woorden te brengen, en hij is de eerste in de Europese literatuur die een min of meer samenhangende verzameling gedichten schreef over zijn obsessie voor één vrouw.

Hiernaast schreef Catullus ook een serie van acht gedichten over zijn liefde voor de jongen Iuventus (zie gedicht 10). Ook in dit geval weten we niet of het gaat om een literaire of werkelijke liefde. In totaal zijn 116 gedeelten aan ons overgeleverd.

Biografische gegevens

Onze verdere gegevens over het leven van Catullus zijn schaars en we zijn hiervoor geheel aangewezen op wat hijzelf in zijn gedichten vermeldt. In 57 ging de dichter voor een jaar naar Klein-Azië (Turkije), als lid van de *cohors* van C. Memmius, de bestuurder van Bithynië. Hij hoopte waarschijnlijk zich te kunnen verrijken, maar zijn gedichten suggereren dat dit niet lukte. Daar bezocht hij het graf van zijn broer in de buurt van Troje (gedicht 101). Zijn thuiskomst in zijn villa in Sirmio (aan het Gardameer) heeft hij beschreven in gedicht 31.

4.15. Liefdesgodjes zorgen voor de wijn. Pompejaanse muurschildering.

b. De gedichten

1. Het musje (z)

1 Passer, deliciae meae puellae,
 quicum ludere, quem in sinu tenere,
 cui primum digitum dare appetenti
 et acris solet incitare morsus,
 5 cum desiderio meo nitenti
 carum nescio quid lubet iocari,
 et solaciolum sui doloris,
 credo, ut tum gravis acquiescat ardor:
 tecum ludere sicut ipsa possem
 10 et tristes animi levare curas!

1 passer, -eris

mus(je), blauwe lijster (deze vogel was aan Venus gewijd. Het houden van vogeltjes als huisdieren was gebruikelijk bij de Romeinen)
 genot, lieveling
 = cum quo
 infinitivi afhankelijk van solet, onderwerp: puella

deliciae (mv.)

2 quicum
 ludere, tenere, dare,
 incitare

sinus, -us

3 primus digitus
 appetenti
 appeto (-petere)

4 acris
 incito (-citare)
 morsus, -us

5 cum
 desiderium
 niteo

6 lubet
 nescio quis
 iocari (iocari)
 carum nescio quid iocari

7 solaciolum
 8 acquiesco (-quiescere)
 ardor, -oris

9 tecum
 ipsa
 possem

10 tristis

schoot

topje van de vinger
 part. bij cui
 aanvallen, pikken

= acres
 aanvuren, uitlokken
 beet; vul aan: cuius 'wiens'

hier: wanneer
 verlangen hier: geliefde
 stralen, glanzen

= libet
 een of ander
 schertsen, grappen maken
 een dierbaar spel spelen

kleine troost
 tot rust komen
 gloed, vuur, hartstocht, verliefdheid

= cum te
 zichzelf, 'jouw meesteres'
 'kon ik maar' (conj. van wens)
 = tristes bij curas

2. Het musje is dood (3)

1 Lugete, o Veneres Cupidinesque,
 et quantum est hominum venustiorum:
 passer mortuus est meae puellae,
 passer, deliciae meae puellae,
 5 quem plus illa oculis suis amabat.
 Nam mellitus erat suamque norat
 ipsam tam bene quam puella matrem,
 nec sese a gremio illius movebat,
 sed circumsiliens modo huc modo illuc
 10 ad solam dominam usque pipiabat;
 qui nunc it per iter tenebricosum
 illuc, unde negant redire quemquam.
 At vobis male sit, malae tenebrae
 Orci, quae omnia bella devoratis:
 15 tam bellum mihi passerem abstulistis.
 O factum male! O miselle passer!
 Tua nunc opera meae puellae
 flendo turgiduli rubent ocelli!

1	lugeo	treuren
	Veneres	mv. van Venus
2	quantum + gen. venustus	zoveel als door Venus bevangen, innemend, bekoorlijk, vertaal de vergrotende trap met: enigszins
4	deliciae	genot, lieveling
5	illa	nominativus
	oculis meis	abl. van vergelijking/comparationis bij plus
6	mellitus	honingzoet, allerliefst
	norat	= noverat
7	suam . . . ipsam tam . . . quam puella matrem	zijn meesteres, 'zijn vrouwtje' net zo . . . als vul aan: novit
8	gremium	schoot
9	circumsilio	in het rond hippen
	modo . . . modo	nu eens . . . dan weer
10	domina	meesteres, 'vrouwtje'
	pipio (pipiare)	piepen, tjilpen
11	qui	relatieve aansluiting
	tenebricosus	vol duisternis
13	mihi male est	het vergaat mij slecht
14	Orcus	(god van) de Onderwereld
	bellus	mooi, lief(tallig)
	devoro (devorare)	verslinden
16	misellus	ongelukkig, arm (verkleinwoord van miser)
17	tua opera (abl.)	door jouw toedoen óf: om jou
18	turgidulus	gezwollen (verkleinwoord van turgidus)
	rubeo	rood zijn
	ocelli	hier: de lieve ogen (verkleinwoord van oculus)

4.16. Een 'musje' als muurschildering in de villa van Poppaea in Oplontis.

4.17. Liefdespaar op een Pompejaanse muurschildering.

3. Carpe diem (5)

1 Vivamus, mea Lesbia, atque amemus,
rumoresque senum severiorum
omnes unius aestimemus assis!
Soles occidere et redire possunt:
5 nobis cum semel occidit brevis lux,
nox est perpetua una dormienda.
Da mi basia mille, deinde centum,
dein mille altera, dein secunda centum,
deinde usque altera mille, deinde centum.
10 Dein, cum milia multa fecerimus,
conturbabimus illa, ne sciamus,
aut ne quis malus invidere possit,
cum tantum sciat esse basiorum.

1 vivamus conj. van aansporing
2 rumor, -oris praatje, roddel
severus streng (let op de vergrotende trap)
3 omnes bij rumores

as, assis

4 soles (mv.)

5 nobis

occido (occidēre), occidi
brevis lux
nobis7 mi
basium

8 dein

10 milia multa
facio (facēre), feci

11 conturbo (-turbare)

12 quis malus

invideo

13 tantum + gen.

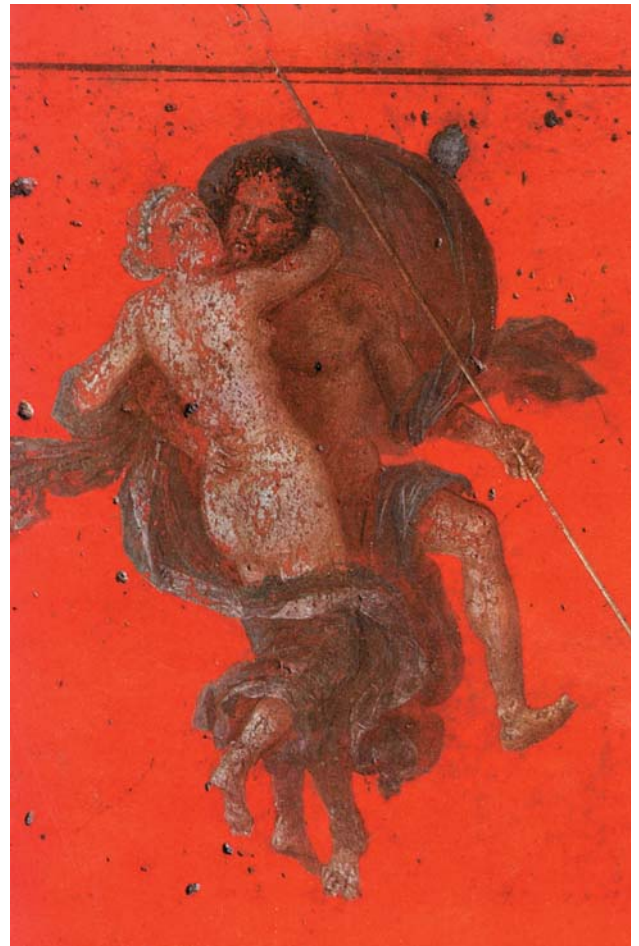
koperen munt van geringe waarde,
vertaal: 'cent' (assis gen. van waarde/
pretii)
zonnen
dat. van de handelende persoon/auctoris
bij est dormienda
ondergaan
korte licht (bedoeld is het leven)
dat. v.d. handelende persoon/auctoris bij
est dormienda
= mihi
kus (dit woord verschijnt voor het eerst
bij Catullus)
= deinde
vul aan: basia
hier: optellen (fecerimus fut. exactum)
in de war brengen, door elkaar
husselen
een kwaadaardig persoon (quis =
aliquis)
jaloers zijn of: met het boze oog
gadeslaan
zoveel

4. Zelfbeklag (8)

- 1 Miser Catulle, desinas ineptire,
et, quod vides perisse, perditum ducas.
Fulsere quondam candidi tibi soles,
cum ventitabas quo puella ducebat
- 5 amata nobis quantum amabitur nulla.
Ibi illa multa cum iocosa fiebant,
quae tu volebas nec puella nolebat,
fulsere vere candidi tibi soles.
- Nunc iam illa non volt: tu quoque, inpotens, noli,
- 10 nec quae fugit sectare, nec miser vive,
sed obstinata mente perfer, obdura.
Vale, puella. Iam Catullus obdurat,
nec te requiret nec rogabit invitam.
At tu dolebis, cum rogaberis nulla.
- 15 Scelestus, vae te, quae tibi manet vita?
Quis nunc te adibit? Cui videberis bella?
Quem nunc amabis? Cuius esse diceris?
Quem basiabis? Cui labella mordebis?
At tu, Catulle, destinatus obdura.

1	Catulle desinas ineptio	de dichter spreekt zichzelf toe let op de <i>conjunctivus</i> dwaas handelen, dwaas zijn
2	quod vides perisse	lijd. vv. bij <i>perditum ducas</i> , vertaal: 'datgene waarvan je ziet dat het verloren is gegaan'
3	perditum duco (ducere) fulgeo, fulsi	als verloren beschouwen schitteren, schijnen (<i>fulsere</i> = <i>fulserunt</i>)
4	soles (mv.) ventito (ventitare)	zonnen (voortdurend) gaan
5	quo ducebat nobis quantum (bijw.)	hier: waarheen vul aan: te (<i>acc. v. tu</i>) dat. van de handelende persoon/auctoris
6	ibi . . . cum iocosa (onz. mv.)	zoveel/zozeer als = cum ibi vrolijke dingen
7	nec . . . nolebat	litotes
8	vere (bijw.)	werkelijk, echt
9	iam . . . non volt inpotens	= non iam = vult vul aan: tui: jezelf niet beheersend, jezelf niet meester
10	noli quae fugit sector (sectari)	gebiedende wijs = eam quae fugit achternalopen (<i>sectare geb. wijs</i>)
11	obstinatus obduro (-durare)	vastberaden, vastbesloten volharden

13	requiro (requirere) invitam	zoeken, terugverlangen vul aan: te
14	nulla	= non
15	scelestus vae te	misdadig, rampzalig arme jij
16	bellus	mooi
18	basio (basiare) labellum	kussen lip
19	mordeo destinatus	bijten vastbesloten

4.18. Liefdespaar op een Pompejaanse muurschildering.

5. Hoerenkast (37)

1 Salax taberna vosque contubernales,
a pilleatis nona fratribus pila,
solis putatis esse mentulas vobis,
solis licere, quidquid est puellarum,
5 confutuere et putare ceteros hircos?
An, continenter quod sedetis insulsi
centum an ducenti, non putatis ausurum
me una ducentos irrumare sessores?
Atqui putate: namque totius vobis
10 frontem tabernae sopionibus scribam.
Puella nam mi, quae meo sinu fugit,
amata tantum quantum amabitur nulla,
pro qua mihi sunt magna bella pugnata,
consedidit istic. Hanc boni beatique
15 omnes amatis, et quidem, quod indignumst,
omnes pusilli et semitarii moechi;
tu praeter omnes une de capillatis,
cuniculosae Celtiberiae fili,
Egnati, opaca quem bonum facit barba
20 et dens Hibera defricatus urina.

1	salax, -acis taberna contubernalis	geil herberg, kroeg stamgast, klant
2	pilleatus nonus pila a pilleatis t/m pila	een vilten muts dragend negende zuil, pilaar 'bij de negende zuil vanaf de broers met de vilten mutsen' (hiermee worden Castor en Pollux bedoeld. De taberna ligt bij de negende zuil vanaf hun tempel op het Forum Romanum)
3	solis . . . vobis mentula	bij elkaar nemen (solis dat. mv. van solus) het mannelijk lid, 'pik'
4	solis licere	licere inf. van licet, ook afhankelijk van putatis, 'dat het alleen aan jullie is geoorloofd' (van licere hangen 2 infinitivi af: confutuere en putare)
	quidquid 5 confutuo (-futuere) hircus	alwat platneuken bok, stinkerd
6	an . . . putatis + A.c.I. continenter (bijw.) continenter quod insulsus	menen jullie soms dat op een rij = quod (omdat) continenter tam
7	ducenti	tweehonderd
8	non ausurum me irrumo (irrumare) + acc.	(vul aan: esse) dat ik niet zal durven zijn geslacht in iemands mond steken, oraal penetreren
	sensor, -is	'zitter', wachtende
9	atqui putate	'denk dit maar'

	namque	= nam
10	frons, -ntis sopio, -onis scribo (scribere)	hier: voorkant, gevel lul, pik hier: beschilderen, bekladden (denk aan graffiti)
11	mi sinus, -us	= mihi (dat. van de handelende persoon/ auctoris bij amata) omarming, liefde (meo sinu abl. van scheiding)
12	nulla	vul aan: puella
13	pro qua mihi	nl. puella dat. van de handelende persoon/auctoris
14	boni beatique	predicatief bij omnes: 'als chique, rijke heren'
15	et quidem indignumst	hier: en in werkelijkheid = indignum est
16	omnes pusillus	vul aan: estis onbeduidend, bekrompen zelfstandig: zielepoot
	semitarius (bijw. nw.)	zich in steegjes ophoudend, achterbuurt- echtbreker
17	moechus praeter omnes une (voc.) capillatus	vooral, in het bijzonder als enige met lang haar, (hier zelfstandig gebruikt) 'degene met lang haar', 'langharig tuig'
18	cuniculosus Celtiberia fili, Egnati	vol konijnen Celtiberië, (streek in) Spanje
19	opacus facit	vocativi schaduwrijk, donker
20	Hiberus defrico (-fricare) urina	onderwerp: barba en dens Spaans insmeren, poetsen urine

4.19. Een bordeel
in Pompeji.

6. Onweerstaanbare ogen (48)

1 Mellitos oculos tuos, Iuventi,
si quis me sinat usque basiare,
usque ad milia basiem trecenta,
nec umquam videar satur futurus,
5 non si densior aridis aristis
sit nostrae seges osculationis.

1 mellitus honingzoet
oculos lijd. vv. bij basiare (r. 2)

Iuventus een jongen op wie Catullus, ook blijkens
andere gedichten, verliefd was
2 basio (basiare) kussen
3 milia . . . trecenta (vul aan: basiorum) 300.000 kussen
4 satur verzadigd, bevredigd
5 non si zelfs niet als
densus dicht, opeengehoopt, vol
aridus droog, gerijpt
arista korenaar
aridis aristis abl. van vergelijkning/comparationis
6 seges, -etis aanwas, oogst
osculatio, -onis het kussen, gekus

7. Scherts en wijn (50)

1 Hesterno, Licini, die otiosi
multum lusimus in meis tabellis,
ut convenerat esse delicatos:
scribens versiculos uterque nostrum
5 ludebat numero modo hoc modo illoc,
reddens mutua per iocum atque vinum.
Atque illinc abii tuo lepore
incensus, Licini, facetiisque,
ut nec me miserum cibus iuaret
10 nec somnus tegeter quiete ocellos,
sed toto indomitus furore lecto
versarer, cupiens videre lucem,
ut tecum loquerer simulque ut essem.
At defessa labore membra postquam
15 semimortua lectulo iacebant,
hoc, iucunde, tibi poema feci,
ex quo perspiceres meum dolorem.
Nunc audax cave sis, precesque nostras,
oramus, cave despuas, ocelle,
20 ne poenas Nemesis reposcat a te.
Est vemens dea: laedere hanc caveto.

1 hesternus dies gisteren
Licinius C. Licinius Calvus (een dichter en een
vriend van Catullus)
otiosus vrij van werk, zorgeloos, onbezorgd
2 tabella schrijflankje
3 ut convenerat 'zoals we hadden afgesproken'
delicatus verfynd of: frivol
4 versiculus versje, gedichtje
5 numerus versmaat, metrum
modo . . . modo nu eens . . . dan weer

illoc = illo vul aan: numero
6 reddo (reddere) mutua de ander antwoorden, op de ander
reageren
iocus grap, scherts
per . . . vinum in dronkenschap
7 atque en zo
illinc daarvandaan
lepos, -oris charme, geestigheid
8 facetiae (mv.) geestigheid, humor
9 ut hiervan zijn drie conjunctivi afhankelijk:
iuaret, tegeter, versarer
hier: smaken, bevallen
10 ocellus oog
11 toto bij lecto
indomitus ongetemd, hels
furore, -oris razernij, (liefdes)verlangen
lectus bed
12 versor (versari) woelen
13 tecum = cum te
simulque ut = et ut simul
simul esse samen (met jou) zijn
14 at t/m postquam = at postquam defessa etc.
postquam hier: (later) toen
defessus vermoeid, uitgeput
semimortuus halfdood
15 lectulus klein bed
16 iucunde 'mijn beste', 'lieve jongen'
poema, -atis (onz.) gedicht
17 ex quo + conj. 'opdat jij hieruit . . .' (conj. van doel/
finalis)
perspicio (perspicere) doorgronden, leren kennen
18 cave + conj. pas op dat je niet
preces nostras lijd. vv. bij despuas
19 despua (-spuere) verachten, verwerpen
ocellus oogappel
20 Nemesis Nemesis (godin van de wraak)
reposito (-poscere) a(b) + abl. opeisen van
21 vemens (= vehemens), gewelddadig
caveto + inf. pas op om . . .

8. Een navolging van Sappho (51)

- 1 Ille mi par esse deo videtur,
 ille, si fas est, superare divos,
 qui sedens adversus identidem te
 spectat et audit
 5 dulce ridentem, misero quod omnis
 eripit sensus mihi: nam simul te,
 Lesbia, aspexi, nihil est super mi
 * * * * *
- lingua sed torpet, tenuis sub artus
 10 flamma demanat, sonitu suopte
 tintinant aures, gemina teguntur
 lumina nocte.
 Otium, Catulle, tibi molestum est:
 otio exsultas nimiumque gestis:
 15 otium et reges prius et beatas
 perdidit urbes.

Dit gedicht is gedeeltelijk een directe navolging van een gedicht van de Griekse dichteres Sappho, die rond 600 v.Chr. op het eiland Lesbos leefde.

1	mi	= mihi
2	si fas est superare divos	nl. te zeggen vul aan: videtur = deos
3	identidem	herhaaldelijk
4	spectat et audit	hier: + A.c.P. te . . . dulce ridentem
5	dulce misero quod quod omnis	acc. onz., gebruikt als bijw. = quod misero (bij mihi) betr. vnnw.: (dat) wat, hetgeen = omnes bij sensus (acc. mv.)
6	sensus, -us simul + perf. est super	hier: zintuig, gevoel, gedachte zodra = superest
8	regel 8	deze regel ontbreekt in de handschriften
9	lingua sed torpeo tenuis . . . flamma sub + acc.	= sed lingua verlamd zijn een fijn/alles doordringend vuur hier: diep in

9. Loze belofte (70)

- 1 Nulli se dicit mulier mea nubere malle
 quam mihi, non si se Iuppiter ipse petat.
 Dicit: sed mulier cupido quod dicit amanti,
 in vento et rapida scribere oportet aqua.

1	nulli nubo (nubĕre) + dat.	= nemini (dat. afl. van nubere) trouwen met

4.20. Dichteres, soms wel eens Sappho genoemd. Pompejaanse muurschildering.

10	demano (-manare) sonitus, -us suopte	neerstromen, omlaag stromen geluid = suo
11	tintino (tintinare) geminus	suizen beide, dubbel (grammaticaal bij nocte, naar betekenis bij lumina)
12	lumina	hier: ogen
13	otium molestus	hier: het niets doen, ledigheid funest
14	exsulato (exsultare)	opspringen, juichen, overmoedig zijn
	gestio	jubelen, uitgelaten zijn
15	beatus	hier: welvarend, rijk

2	non si se (acc.)	zelfs niet als haar
3	dicit sed mulier . . . quod quod cupidus	'dat zegt ze' = sed quod mulier (= id quod) dat wat hier: hartstochtelijk (cupido bij amanti)
4	rapidus	snel stromend

10. Hartstocht of genegenheid? (72)

1 Dicebas quondam solum te nosse Catullum,
Lesbia, nec prae me velle tenere Iovem.
Dilexi tum te non tantum, ut vulgus amicam,
sed pater ut gnatos diligit et generos.
5 Nunc te cognovi: quare etsi impensius uror,
multo mi tamen es vilior et levior.
'Qui potis est?' inquis. Quod amantem iniuria talis
cogit amare magis, sed bene velle minus.

1 solum bij Catullum
te subjectsaccusativus
nosse = novisse

2 prae me boven mij, liever dan mij
teneo hier: bezitten of: in je armen houden
3 vulgus amicam vul aan: diligit
4 pater ut zoals een vader
gnatus kind
gener, -i schoonzoon
5 quare en daarom
impensius uror ik brand feller van liefde
6 vilis van geringe waarde, goedkoop
levis hier: onbeduidend, weinig respect
7 qui potis est? afdwingend, verachtelijk
iniuria talis hoe is het mogelijk?
8 bene velle onderwerp
genegen zijn

11. Het bewijs van haar liefde (83)

1 Lesbia mi praesente viro mala plurima dicit:
haec illi fatuo maxima laetitia est.
Mule, nihil sentis. Si nostri oblita taceret,
sana esset; nunc quod gannit et obloquitur,
5 non solum meminit, sed, quae multo acrior est res,
irata est: hoc est, uritur et loquitur.

2 haec vrouwelijk vanwege laetitia, vertaal: dit
fatuus onnozel, dwaas

laetitia vreugde
3 mulus muilddier, stommeling
nostri = mei
taceret onderwerp: Lesbia
4 sanus genezen
gannio keffen
obloquor (-loqui) tegenspreken, schelden
5 meminit vul aan: mei
sed quae t/m res 'maar welke zaak/wat veel sterker is'
6 hoc est dit betekent
uror (uri) branden, verteerd worden van liefde

12. Haat en liefde (85)

1 Odi et amo. Quare id faciam, fortasse requiris.
Nescio, sed fieri sentio et excrucior.

1 fortasse misschien
requiro (requirere) vragen
2 excrucio (-cruciare) kwellen, folteren

13. Ware schoonheid (86)

1 Quintia formosa est multis, mihi candida, longa,
recta est. Haec ego sic singula confiteor,
totum illud 'formosa' nego: nam nulla venustas,
nulla in tam magno est corpore mica salis.
5 Lesbia formosa est, quae cum pulcherrima tota est,
tum omnibus una omnis surripuit veneres.

1 formosus mooi, welgevormd
multis (dat.) in de ogen van velen
candidus hier: stralend
2 rectus rijzig
sic zó (zoals ik ze genoemd heb)

haec . . . singula 'elk van deze eigenschappen
afzonderlijk'
confiteor toegeven
3 totum illud 'formosa' 'dat woord 'formosa' als geheel'
venustas, -atis charme, verleidelijkheid
4 nulla verbinden met mica
mica korreltje, snuffe, greintje
sal, -is zout, smaak
5 cum . . . tum niet alleen . . . maar ook
6 una 'als enige', alleen
omnis = omnes
surripo (surripere), surripui heimelijk wegnemen, ontstelen
Veneres (mv.) charmes

14. Ware liefde (87)

1 Nulla potest mulier tantum se dicere amatam
vere, quantum a me Lesbia amata mea est.
Nulla fides ullo fuit umquam foedere tanta,
quanta in amore tuo ex parte reperta mea est.

1	dicere	hiervan hangt een A.c.I. af: se amatam (esse)
3	ullo . . . foedere tanta	in enig verbond naamw. deel v.h. gezegde
4	in amore tuo	in de liefde voor jou

15. Gebed (76)

1 Si qua recordanti benefacta priora voluptas
est homini, cum se cogitat esse pium,
nec sanctam violasse¹ fidem, nec foedere nullo
divum ad fallendos numine abusum² homines,
5 multa parata manent in longa aetate, Catulle,
ex hoc ingrato gaudia amore tibi.
Nam quaecumque homines bene cuiquam aut
dicere possunt
aut facere, haec a te dictaque factaque sunt.
Omnia quae ingratae perierunt credita menti.
10 Quare iam te cur amplius exrucies?
Quin tu animo offirmas atque istinc teque reducis,
et dis invitis desinis esse miser?
Difficile est longum subito deponere amorem,
difficile est, verum hoc qua lubet efficias:
15 una salus haec est, hoc est tibi pervincendum,
hoc facias, sive id non pote sive pote.
O di, si vestrum est misereri, aut si quibus umquam
extremam iam ipsa in morte tulistis opem,
me miserum aspiciate et, si vitam puriter egi,
20 eripite hanc pestem perniciemque mihi,
quae mihi subrepens imos ut torpor in artus
expulit ex omni pectore laetitias.
Non iam illud quaero, contra me ut diligit illa,
aut, quod non potis est, esse pudica velit:
25 ipse valere opto et taetrum hunc deponere morbum.
O di, reddite mi hoc pro pietate mea!

1 Als er voor een mens/man die terugdenkt aan vroegere weldaden een of ander genot is, wanneer hij bedenkt dat hij pium is, dat hij de heilige trouw niet geschonden heeft, en in geen enkel verbond de macht van de goden misbruikt heeft om mensen te bedriegen, 5 dan staan jou vele vreugdes te wachten, zolang als je leven duurt, Catullus, uit deze ondankbare liefde.

Want alwat mensen voor iemand of goed kunnen zeggen of doen, dat is door jou gezegd en gedaan. Dit alles, geïnvesteerd in een ondankbaar persoon, is verloren.

10 Waarom zul jij je nog langer kwellen? Waarom volhard je toch niet in je hart en trek je je vandaar terug en houd je op ongelukkig te zijn, aangezien de goden deze liefde niet willen?

Het is moeilijk een langdurige liefde plotseling op te geven, het is moeilijk, maar jij moet dit op welke manier dan ook bereiken: 15 dit is de enig mogelijke redding, dit moet door jou volbracht worden, je moet dit doen, of dit nu niet of wel mogelijk is.

O goden, als het aan u eigen is medelijden te hebben, of als u aan sommige mensen ooit al in de dood zelf de laatst mogelijke hulp hebben gebracht, kijk dan naar mij, ongelukkige, en als ik op zuivere wijze mijn leven heb geleid, 20 ontruk dan aan mij deze ziekte en ondergang, die, binnensluitend tot in het diepst van mijn ledematen als een verlamming, voor mij de vreugde uit heel mijn hart heeft verdreven.

Niet langer vraag ik dit, dat zij van haar kant mij liefheeft, of dat zij kuis wil zijn, wat niet mogelijk is: 25 zelf wens ik krachtig te zijn en deze weerzinwekkende ziekte af te leggen. O goden, geef mij dit terug in ruil voor mijn pietas.

1. violasse = violavisse

2. abusum = abusum esse

4. Petronius, spannende en ondeugende verhalen

a. Inleiding

Petronius

Het is zo goed als zeker dat de auteur op wiens naam fragmenten van de ‘roman’ *Satyricon* zijn overgeleverd, niemand anders is dan Gaius Petronius Arbiter, de vertrouweling van keizer Nero. We kennen deze persoon uit de *Annales* van de geschiedschrijver Tacitus, die een beschrijving van deze excentrieke levensgenieter geeft. Hierin noemt hij Petronius een man van een erudiete en luxueuze levensstijl, die overdag sliep en zich ’s nachts bezighield met de verplichtingen en genietingen des levens. Hij was de *arbiter elegantiae* (letterlijk ‘de deskundige inzake goede smaak’) van keizer Nero, een soort minister van het genot, die de taak had Nero te amuseren. Tacitus vermeldt dat Nero alleen datgene prikkelend en verrukkelijk vond, wat door Petronius was aangeprezen. Op een gegeven moment werd hij ervan beschuldigd dat hij banden had met iemand die deelgenomen had aan de samenzwering tegen Nero. Hij werd daarom gedwongen zelfmoord te plegen. Hij deed dit op een ongebruikelijke, epicureïsche manier door er als het ware een feest van te maken. Hij hield luchtige gesprekken met zijn vrienden en er werden lichtzinnige liederen voorgedragen. Hij ging uitgebreid dineren en gaf zich over aan de slaap om de dood een natuurlijk aanschijn te geven. In zijn testament nam hij niet, zoals gewoonlijk was, vleierijen op jegens de keizer, maar juist een lijst van al zijn schanddaden. Dit zond hij, voordat hij stierf, verzegeld en wel naar Nero (zie Opdrachtenboek pag. @).

4.18. Nero op een Romeinse munt.

De inhoud van het *Satyricon*

De ‘roman’ van Petronius is slechts fragmentarisch overgeleverd en men vermoedt dat de totale roman een omvangrijk werk is geweest. De gebeurtenissen spelen zich af in Zuid-Italië. De eerste groep fragmenten betreft vooral de amoureuze verwickelingen tussen een zekere *Encolpius*, de verteller, en zijn vriend *Ascyltos* om een zeer mooi en geraffineerd jongetje, *Giton*. Dit drietal wordt uitgenodigd om bij de vrijgelatene *Trimalchio* te dineren, die schatrijk is geworden en van gekkigheid niet weet wat hij met al zijn geld moet doen. De beschrijving van de gang van zaken tijdens dit diner vormt een uitgebreide, zeer vermakelijke episode, die grotendeels bewaard is gebleven. Na dit diner ontmoet het drietal de aan lager wal geraakte dichter *Eumolpus*, die zijn publiek met zijn kunst probeert te vermaken, maar ook een oogje heeft op *Giton*. *Eumolpus* vertelt onder meer het ondeugende verhaal over de *efebe van Pergamum* (Tekst 2). Zonder *Ascyltos*, die uitgeschakeld is, ondernemen ze een zeereis. Tijdens deze reis ontstaat er een handgemeen, waaraan bijna iedereen op het schip meedoet. Wanneer er na een rechtszaak weer vrede is gesloten, vertelt *Eumolpus* onder meer het beroemde verhaal van de *weduwe van Ephese* (Tekst 1). Ze overleven een schipbreuk en belanden na een lange tocht in de stad *Croton* in Zuid-Italië. Hier wordt *Encolpius* verleid door een zekere *Circe*, maar *Priapus*, de god van de seksualiteit, laat hem op het moment suprême in de steek en zorgt ervoor dat hij impotent is. Vervolgens wordt *Encolpius* bij wijze van therapie door een priesteres van de god onder handen genomen. De ‘roman’ is nog niet afgelopen, maar de fragmentarische overlevering maakt dat het verhaal voor ons hier stopt.

De roman

Het *Satyricon* van Petronius staat in de traditie van de Hellenistische ‘roman’ (vanaf de 3de eeuw v.Chr.), waarbij we niet moeten denken aan de moderne roman - deze ontstaat pas in de 18de eeuw - maar aan vrij lange verzonnen verhalen met tamelijk stereotiepe elementen: het zijn meestal liefdesverhalen waarin de geliefden (een jongen en een meisje) van elkaar worden gescheiden en na allerlei avonturen uiteindelijk toch herenigd worden. Min of meer vaste elementen zijn verder: reizen, schipbreuk, schijn dood en een proces. Vaak stellen deze verhalen de werkelijkheid geïdealiseerd voor: de jongen en het meisje zijn van hoge afkomst, van een innemende schoonheid en hebben een hoogstaand karakter.

4.22. Het decadente leven van Rome. Schilderij van de Franse schilder Thomas Couture (1815-1879).

De hoofdpersonen in het *Satyricon* en hun belevenissen komen voor een groot deel overeen met dit beeld. Maar bij Petronius zijn de hoofdpersonen - het gaat bij hem meestal niet over een liefdespaar maar over drie personen - in geen enkel opzicht hoogstaand en in hun verwickelingen staat eerder ontrouw centraal dan trouw, eerder onkuisheid dan kuisheid. Verder gaat het bij Petronius vooral om homoseksuele liefde in plaats van de liefde tussen een jongen en een meisje, en ontbreekt een hereniging van het liefdespaar.

De titel

Satyricon is de (Griekse) genitivus meervoud van *Satyrica*, dat letterlijk betekent: '(verhalen uit) het land van de saters,' de seksueel opgewonden volgelingen van de god Bacchus. De associatie zou kunnen zijn dat de roman van Petronius gaat

over wellustelingen, profiteurs en lichte vrouwen. Petronius toont in zijn roman niet een geïdealiseerde wereld, maar de zelfkant of de onderkant van de maatschappij, waarin bedrog, geweld en seks centraal staan.

De titel deed de eigentijdse lezer denken aan een andere vorm van literatuur, namelijk de zogenaamde Menippische satire, die zich kenmerkte door een afwisseling van proza en poëzie en vaak voor moralistische doeleinden werd gebruikt. Het eerste kenmerk heeft Petronius overgenomen: zo laat hij de dichter Eumolpus allerlei gedichten voordragen. Maar het kritische karakter lijkt afwezig, of het moest zijn dat de schrijver met zijn boek de verloedering van de Romeinse maatschappij wilde aanklagen, waarvan de morele fundamenten op instorten zouden staan.

b. Het *Satyricon*

1. De weduwe van Ephese (*Satyricon*, 111-112)

Encolpius en Giton hebben hun ruzie weer bijgelegd en Ascyrtos is van het toneel verdwenen. Samen met Eumolpus maken ze een boottocht van Campanië naar Tarente. Om de stemming op te vrolijken vertelt

- 1 Maar Eumolpus, onze redder in de nood, die de eendracht voor het ogenblik had bewerkstelligd, ging allerlei aardigheden debiteren over de lichtzinnigheid der vrouwen, opdat er geen stilte in de vrolijke sfeer zou ontstaan door gebrek aan verhalen: hoe gemakkelijk ze
- 5 verliefd worden, hoe gauw ze zelfs hun eigen kinderen vergeten, en dat er geen vrouw zo eerbaar is, dat ze niet door liefde voor een

Eumolpus tijdens de maaltijd een vermakelijk verhaal. Hij leidt het als volgt in.

- vreemde man door het dolle heen kan raken. Hij interesseerde zich niet, zo zei hij, voor oude treurspelen of voor namen, die al eeuwenlang bekend waren, maar wel voor een geschiedenis, die in zijn eigen
- 10 tijd gebeurd was, en die wilde hij wel vertellen, als we wilden luisteren. Toen dus aller ogen en oren op hem gericht waren, begon hij aldus:

a. Een eerbare vrouw (111.1-5)

1 Matrōna quaedam Ephesi tam notae erat pudicitiae,
 ut vicinarum quoque gentium feminas ad spectaculum
 sui evocaret. Haec ergo cum virum extulisset, non
 contenta vulgari more funus passis prosequi crinibus
 5 aut nudatum pectus in conspectu frequentiae plangere,
 in conditorium etiam prosecuta est defunctum,
 positumque in hypogaeo Graeco more corpus
 custodire ac flere totis noctibus diebusque coepit.
 Sic afflictantem se ac mortem inedia persequentem
 10 non parentes potuerunt abducere, non propinqui;
 magistratus ultimo repulsi abierunt, complorataque
 singularis exempli femina ab omnibus quintum iam
 diem sine alimento trahebat. Assidebat aegrae
 fidissima ancilla, simulque et lacrimas commodabat
 15 lugenti et, quotienscumque defecerat positum in
 monumento lumen, renovabat.
 Una igitur in tota civitate fabula erat: solum illud
 affulsisse verum pudicitiae amorisque exemplum
 omnis ordinis homines confitebantur, cum interim
 20 imperator provinciae latrones iussit crucibus affigi
 secundum illam casulam, in qua recens cadaver
 matrona deflebat.

1	matrona	de term is verbonden met de oude Romeinse deugdzaamheid
	Ephesi	te Ephese (stad aan de westkust van Turkije)
	notae pudicitiae	gen. van eigenschap/qualitatis
	pudicitia	kuisheid, zedigheid, eerbaarheid
	ad spectaculum sui	naar het schouwspel van haar, 'om haar te bekijken'
	evoco (-vocare)	oproepen, prikkelen, verleiden
	ergo	hier: welnu
	effero (-ferre), -tuli	begraven
	contentus	hier: + inf.
	vulgaris	gewoon, algemeen
	funus, -eris	lijkstoet
	prosequor (-sequi), -secutus sum	begeleiden
	passis . . . crinibus	met loshangende haren
5	nudatus	ontbloot
	frequentia	hier: menigte
	plango (plangere) + acc.	slaan op

	conditorium	grafkamer
	defunctus	de dode, gestorvene
	hypogaeum	onderaardse ruimte, grafgewelf
	afflicto (afflictare)	teisteren, pijnigen
	afflictantem en persequentem	participia bij een aan te vullen eam, lijd. vv. bij potuerunt abducere
	inedia	niet eten, vasten
	persequor (-sequi), -secutus sum	volgen, zoeken
10	propinqui (mv.)	verwanten, familieleden
	ultimo (bijw.)	tenslotte
	repello (repellere), reppuli, repulsus	afwijzen
	comploro (-plorare)	bewenen, bejammeren
	singularis exempli	van uitzonderlijk voorbeeld, 'voorbeeldig' (gen. van eigenschap/qualitatis)
	femina	onderwerp
	ab omnibus	hoort bij complorata
	quintus	vijfde
	alimentum	voedsel
	traho (trahere)	hier: doorbrengen
	assideo + dat.	zitten bij, terzijde staan
	aegra	'de diep ongelukkige (vrouw)'
	ancilla	slavin, dienaar
	lacrimas commodo (commodare) + dat.	meewenen met
15	lugēo	treuren, in rouw gedompeld zijn
	lugenti (dat.)	'met de vrouw die . . .'
	quotienscumque	zo vaak als
	deficio (deficere), defeci	uitgaan, doven (lumen is onderwerp van defecerat)
	monumentum	grafkamer
	renovo (-novare)	herstellen; hier: nieuwe olie toevoegen
	una	bij fabula
	fabula	verhaal
	affulgeo, -fulsi	lett.: tegemoet stralen, schitteren
	verum t/m exemplum	predicatief bij solum illud
	omnis ordinis	gen. van eigenschap/qualitatis bij homines: 'van alle rangen en standen'
	confiteor	erkennen
20	imperator	de gouverneur
	latro, -onis	rover, misdadiger
	crucibus affigo (-figere)	aan het kruis slaan
	secundum + acc.	dicht bij
	casula	huisje, grafkamer
	recens	'pas begraven'
	cadaver, -eris (onz.)	lijk
	defleo	bewenen

b. Onverwacht bezoek (111.6-9)

- 1 Proxima ergo nocte cum miles, qui cruces asservabat,
ne quis ad sepulturam corpus detraheret, notasset sibi
lumen inter monumenta clarius fulgens et gemitum
lugentis audisset, vitio gentis humanae concupiit scire,
quis aut quid faceret. Descendit igitur in
5 conditorium, visaque pulcherrima muliere primo,
quasi quodam monstro infernisque imaginibus
turbatus, substitit.
Deinde ut et corpus iacentis conspexit et lacrimas
consideravit faciemque unguibus sectam, ratus
10 scilicet id quod erat, desiderium extincti non posse
feminam pati, attulit in monumentum cenulam suam
coepitque hortari lugentem, ne perseveraret in dolore
supervacuuo ac nihil profuturo gemitu pectus diduceret:
omnium eundem esse exitum sed et idem
15 domicilium, et cetera, quibus exulceratae mentes ad
sanitatem revocantur. At illa ignota consolatione
percutsa laceravit vehementius pectus ruptosque
crines super corpus iacentis imposuit.

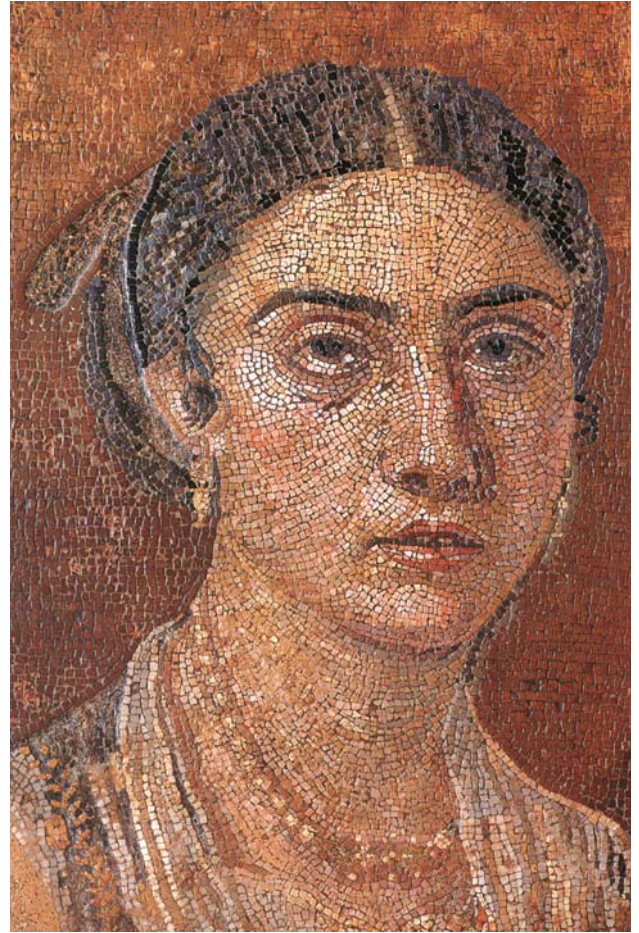
4.23. De godin Venus en haar gezelschap. Romeinse muurschildering.

1	proximus cruces, -cis asservo (-servare) quis ad sepulturam sibi notare monumentum fulgeo	direct daarop volgend kruis bewaken, toezicht houden op = aliquis voor een begrafenis, 'om te begraven' opmerken (notasset = notavisset) grafkamer schijnen, schitteren (fulgens part. bij lumen)
	gemitus, -us lugens, -tis audisset gens humana concupio (-cupĕre), -cupii quis	gezucht, gesteun de treurende = audivisset menselijk geslacht begeren vul aan: esset
5	visa pulcherrima muliere primo quasi infernus (bijv. nw.)	ablativus absolutus verbinden met substitit hier: als het ware zich beneden bevindend, tot de Onderwereld behorend 'door een verschijning uit de Onderwereld'
	infernis imaginibus subsisto (-sistĕre), -stiti corpus iacentis	blijven staan het lichaam van de liggende, 'het daar liggende lijk' observeren, overdenken
	considero (considerare) unguis, -is seco (secare), secui, sectus scilicet	nagel hier: openrijten natuurlijk
10	id quod erat	'wat ook inderdaad het geval was' (uitgelegd door desiderium t/m pati) de overledene
	extinctus cenula persevero (perseverare) supervacuus nihil profuturus (fut. van prosum) diduco (-ducĕre) omnium etc. et	maaltje volharden overbodig, onnodig 'dat helemaal niet nuttig zal/zou zijn' openrijten vul aan: dixit: 'hij zei dat . . .' = etiam
15	domicilium exulceratus sanitas, -atis revoco (-vocare) ad + acc. consolatio, -onis ignota consolatione (abl.)	woonplaats, rustplaats ontstoken, ziek, gewond genezing, welzijn, gezondheid terugroepen tot, brengen tot troost door de onbekende troost, 'door de troost van een onbekende' treffen, roeren
	percutio (percutĕre), percutsi, percussus percussa lacerō (lacerare) vehemens rumpo (rumpĕre), rupi, ruptus crines, -ium (mv.)	part. bij illa (onderwerp) verscheuren, uiteenrijten heftig, onstuimig, hevig hier: uitrukken, uittrekken haar

c. Militair optreden (111.10-13)

- 1 Non recessit tamen miles, sed eadem exhortatione temptavit dare mulierculae cibum, donec ancilla vini certe odore corrupta primum ipsa porrexit ad humanitatem invitantis victam manum, deinde refecta
- 5 potionem et cibo expugnare dominae pertinaciam coepit et 'Quid proderit,' inquit, 'hoc tibi, si soluta inedia fueris, si te vivam sepelieris, si antequam fata poscant, indemnatum spiritum effuderis? 'Id cinerem aut manes credis sentire sepultos?'
- 10 Vis tu reviviscere? Vis discusso muliebri errore, quamdiu licuerit, lucis commodis frui? Ipsum te iacentis corpus admonere debet ut vivas.' Nemo invitatus audit, cum cogitur aut cibum sumere aut vivere. Itaque mulier aliquot dierum abstinentia
- 15 sicca passa est frangi pertinaciam suam, nec minus avidere repleret se cibo quam ancilla, quae prior victa est.

1	recedo (-cedere), -cessi exhortatio, -onis (vrl.) muliercula	wijken, zich terugtrekken aansporing 'de arme vrouw' (verkleinwoord van mulier)
	corrumpo (-rumpere), -rupi, -ruptus odor, -oris porrigo (porrigere), porrexi humanitas, -atis	hier: verleiden geur uittrekken menselijkheid, menslievendheid, vriendelijkheid
	ad humanitatem invitantis victam manum	'naar de vriendelijke gave van hem die haar aanspoorde' 'haar overwonnen hand' (lijd. vv. van porrexit)
	reficio (reficere), refeci, refectus	herstellen
5	potio, -onis expugno (-pugnare) pertinacia proderit soluta fueris	drank, het drinken hier: bestrijden, breken koppigheid, hardnekkigheid fut. van prosum (prodesse) fut. exact. pass. v. solvo (solvere): 'je zult verzwakt zijn'
	inedia sepelio, sepelii, sepultus indemnatus	niet eten, vasten begraven zonder veroordeeld te zijn, onschuldig
	effundo (-fundere), -fudi id t/m sepultos	hier: uitblazen citaat uit de Aeneïas van Vergilius (IV, 34), waarmee Dido door haar zuster wordt aangespoord toe te geven aan haar liefde voor Aeneas
	cinerem (aut) manes . . . sepultos	subjectsaccusativi van de A.C.I. afh. van credis

4.24. Een matrona. Mozaïek uit Pompeji.

	cinis, -eris manes . . . sepulti	as begraven schimmen, 'schimmen van de doden'
10	revivisco (reviviscere)	tot het leven terugkeren, weer levend worden
	vis . . . frui discutio (discutere), discussi, discussus quamdiu licuerit	bij elkaar nemen verdrijven, beëindigen, onderdruken zolang het geoorloofd is (licuerit: fut. exact. van licet)
	commodum ipsum iacentis corpus aliquot (onverbuigbaar) abstinentia	voordeel 'het daar liggende lijk zelf' (bij dierum) enkele, enige onthouding (hier: abl.)
15	siccus	uitgedroogd, verzwakt (hoort bij mulier)
	avidus se replere	hier: gretig, vraatzuchtig zich vullen

d. De aanhouder wint (112.1-3)

1 Ceterum scitis quid plerumque solet temptare
humanam satietatem. Quibus blanditiis impetraverat
miles ut matrona vellet vivere, isdem etiam pudicitiam
eius aggressus est. Nec deformis aut infacundus
5 iuvenis castae videbatur, conciliante gratiam ancilla
ac subinde dicente:
'Placitone etiam pugnabis amori?
Nec venit in mentem, quorum consederis arvis?'
Quid diutius moror? Ne hanc quidem partem corporis
10 mulier abstinuit, victorque miles utrumque persuasit.
Iacuerunt ergo una, non tantum illa nocte qua
nuptias fecerunt, sed postero etiam ac tertio die,
praeclusi videlicet conditorii foribus, ut quisquis ex
notis ignotisque ad monumentum venisset, putaret
15 expirasse super corpus viri pudicissimam uxorem.

1 tempto (temptare) hier: verleiden
satietas, -atis overvloed, verzadiging
humana satietas menselijke voldaanheid, 'een mens
met een goed gevulde maag'
blanditiae (mv.) verleidelijke woorden
quibus blanditiis . . . isdem 'met dezelfde verleidelijke
argumenten waarmee . . .'
impetro (impetrare) ut
+ conj. gedaan krijgen dat

eius van haar (de vrouw)
aggredior (aggredi) + acc. hier: belagen
deformis, -is lelijk, wanstaltig
infacundus onwelbespraakt, niet vlot sprekend
5 casta zedige/kuise vrouw (castae afst. van
videbatur)
concilio (conciliare) gratiam invloed gebruiken
subinde steeds weer, herhaaldelijk
placitone t/m arvis? citaat uit de Aeneïd van Vergilius
(iv, 38-39)
placitus aangenaam
placitus amor 'liefde die in de smaak valt'
consido (-sidere), -sedi gaan zitten, zich vestigen
quorum consederis arvis 'in wier land je je hebt gevestigd'
quid? hier: waarom
moror vul aan: narrare
10 abstineo, abstinui onthouden (vul aan: 'hem')
victor predicatief
utrumque persuasit 'overreedde haar op beide fronten'
nuptiae (mv.) bruiloft
postero ook bij die
praecludo (praecludere), afsluiten
praeclusi, praeclusus
videlicet natuurlijk
fores, -ium (mv.) deur
quisquis ex notis wie ook maar/ieder die van
ignotisque bekenden en onbekenden
monumentum grafkamer
expiro (expirare) laatste adem uitblazen (expirasse =
expiravisse)

4.25. Een soldaat verleidt de bedroefde weduwe met eten en drinken. 17de-eeuwse illustratie bij Petronius.

e. Liefde maakt slim (112.4-8)

1 Ceterum delectatus miles et forma mulieris et secreto,
quidquid boni per facultates poterat, coemebat et
prima statim nocte in monumentum ferebat.
Itaque unius cruciarii parentes ut viderunt laxatam
5 custodiam, detraxere nocte pendentem supremoque
mandaverunt officio.
At miles circumscriptus dum desidet, ut postero die
vidit unam sine cadavere crucem, veritus supplicium,
mulieri quid accidisset exponit: nec se expectaturum
10 iudicis sententiam, sed gladio ius dicturum ignaviae
suae. Commodaret ergo illa perituro locum et fatale
conditorium familiari ac viro faceret. Mulier non
minus misericors quam pudica ‘Nec istud,’ inquit,
‘dii sinant, ut eodem tempore duorum mihi
15 carissimorum hominum duo funera spectem. Malo
mortuum impendere quam vivum occidere.’
Secundum hanc orationem iubet ex arca corpus mariti
sui tolli atque illi quae vacabat cruci affigi. Usus est
miles ingenio prudentissimae feminae, posteroque
20 die populus miratus est, qua ratione mortuus isset in
crucem.

1	delectator (delectari), delectatus sum + abl. secretum	blij zijn met, genoeg scheppen in het geheim, ‘het geheimzinnige avontuur’
	facultas, -atis	mogelijkheid, vaardigheid, mv. (geld)middelen
	quidquid boni poterat coemo (-emēre) cruciarius laxo (laxare)	alwat aan lekkers, alle lekkernijen vul aan: coemere kopen gekruisigde verslappen, verminderen
5	detraxere pendens, -entis supremo officio mando (mandare) circumscriptus desideo crux, crucis (vrl.) expono (-ponēre) + dat. nec se expectaturum	= detraxerunt de gehangene de laatste eer bewijzen misleid, bedrogen niets doen, werkeloos neerzitten kruis uiteenzetten aan, vertellen aan vul aan: esse, de A.C.I. is afh. van een aan te vullen: ‘hij zei’ hier: vonnis
10	sententia ius dico (dicēre) + gen.	rechtspreken over (dicturum: vul aan: esse)
	ignavia commodo (commodare) commodaret periturus	nalatigheid, laksheid geven, ter beschikking stellen conj. van aansporing/adhortativus hij die gaat sterven

4.26. De dode echtgenoot wordt aan het kruis gehangen. Illustratie bij een Franse Petroniusuitgave uit 1694.

	fatalis fatale pred. bij conditorium familiaris misericors dii istud sinant 15 malo impendo (-pendēre) secundum + acc. arca maritus illi . . . cruci vaco (vacare) cruci affigo (-figēre) ingenium	noodlottig, verderfelijk als/tot doodsvblijf intieme vriend medelevend, vol medeleven = dei wijst vooruit let op de conjunctivus werkwoord opofferen (meteen) na kist echtgenoot bij elkaar nemen leeg zijn aan het kruis nagelen slimme vondst, vernuftige inval hier: manier hier: bestijgen (isset = iisset)
20	ratio, -onis ire in + acc.	

2. De efebe van Pergamum (Satyricon, 85-87)

Na het feestmaal van Trimalchio ontstaan er weer nieuwe ruzies tussen Encolpius en Ascylos om het knaapje Giton. Deze kiest echter voor Ascylos en Encolpius blijft alleen achter. Hij ontmoet de oude dichter Eumolpus, die aan lager wal is geraakt. Deze vertelt Encolpius het volgende verhaal.

a. Een prettig logeeradres (85)

- 1 In Asiam cum a quaestore essem stipendio eductus,
hospitium Pergami accepi. Ubi cum libenter habitarem
non solum propter cultum aedicularum, sed etiam
propter hospitis formosissimum filium, excogitavi
5 rationem, qua non essem patri familiae suspectus
amator. Quotiescumque enim in convivio de usu
formosorum mentio facta est, tam vehementer
excandui, tam severa tristitia violari aures meas
obsceno sermone nolui, ut me mater praecipue
10 tamquam unum ex philosophis intueretur. Iam ego
coeperam ephebum in gymnasium deducere, ego
studia eius ordinare, ego docere ac praecipere, ne quis
praedator corporis admitteretur in domum.
(Er volgt een kleine lacune in de tekst.)
Forte cum in triclinio iaceremus, quia dies sollemnis
15 ludum artaverat pigritiamque recedendi imposuerat
hilaritas longior, fere circa mediam noctem intellexi
puerum vigilare. Itaque timidissimo murmure votum
feci et 'Domina,' inquam, 'Venus, si ego hunc puerum
basiavero, ita ut ille non sentiat, cras illi par
20 columbarum donabo.' Audito voluptatis pretio
puer stertere coepit. Itaque aggressus simulantem
aliquot basiolis invasi. Contentus hoc principio bene
mane surrexi electumque par columbarum attuli
expectanti ac me voto exsolvi.

1 Toen ik door de quaestor tijdens mijn militaire dienst meegenomen was naar Asia, kreeg ik onderdak in Pergamum. En omdat ik daar graag woonde, niet alleen vanwege de comfort van het huisje, maar ook vanwege de zeer mooie zoon van de gastheer, bedacht ik 5 een manier waarop ik minnaar was zonder bij de heer des huizes argwaan te wekken. Telkens wanneer er immers bij de maaltijd over het gebruik van mooie knapen melding werd gemaakt, werd ik zó erg driftig en wilde ik met een zó ernstige strengheid niet dat mijn oren door aanstootgevende taal beledigd werden, dat vooral zijn moeder mij 10 beschouwde als een van de filo-

4.27. Efebe op een Romeins stucrelief uit Stabiae.

sofen. Ik was al begonnen de jongeman mee te nemen naar het gymnasium, zijn studies te regelen, te onderwijzen en te instrueren, opdat niemand als stroper van zijn lichaam in het huis werd toegelaten.

(...)

Toen wij toevallig in de eetkamer aanlagen, omdat een feestdag 15 de school had bekort en een langere gezelligheid lusteloosheid teweeg had gebracht om op te stappen, merkte ik bijna rond middernacht dat de jongen wakker was. Daarom deed ik met zeer schuchter gemompel een wens en zei: 'Meesteres Venus, als ik deze jongen zal kussen, zó dat hij het niet merkt, zal ik hem morgen een paar 20 duiven geven.' Toen hij de prijs voor het genot had gehoord, begon de jongen te snurken. En zo, nadat ik hem, die deed alsof, benaderd had, overviel ik hem met enkele kusjes. Tevreden over dit begin stond ik heel vroeg op en ik bracht een uitgelezen stel duiven aan hem die wachtte en ik loste mijn gelofte in.

b. Een hechte vriendschap (86)

1 Proxima nocte cum idem liceret, mutavi optionem et
 ‘Si hunc,’ inquam, ‘tractavero improba manu et ille non
 senserit, gallos gallinaceos pugnacissimos duos donabo
 patienti.’ Ad hoc votum ephebus ultro se admovit et,
 5 puto, vereri coepit, ne ego obdormissem. Indulsi ergo
 sollicito, totoque corpore citra summam voluptatem
 me ingurgitavi. Deinde ut dies venit, attuli gaudenti,
 quicquid promiseram. Ut tertia nox licentiam dedit,
 consurrexi ad aurem male dormientis et ‘Dii,’ inquam,
 10 ‘immortales, si ego huic dormienti abstulero coitum
 plenum et optabilem, pro hac felicitate cras puero
 asturconem Macedonicum optimum donabo, cum
 hac tamen exceptione, si ille non senserit.’ Numquam
 altiore somno ephebus obdormivit. Itaque primum
 15 implevi lactentibus papillis manus, mox basio inhaesi,
 deinde in unum omnia vota coniunxi. Mane sedere in
 cubiculo coepit atque expectare consuetudinem meam.
 Scis, quanto facilius sit, columbas gallosque gallinaceos
 emere quam asturconem, et praeter hoc etiam
 20 timebam, ne tam grande munus suspectam faceret
 humanitatem meam. Ergo aliquot horis spatiatum in
 hospitium reverti nihilque aliud quam puerum
 basiavi. At ille circumspiciens ut cervicem meam iunxit
 amplexu, ‘Rogo,’ inquit, ‘domine, ubi est asturco?’

Hier ontbreekt een gedeelte van de tekst. In deze lacune heeft de ik-figuur de jongen blijkbaar gekwetst.

1 Toen de volgende nacht zich dezelfde kans voordeed, veranderde ik mijn keuze en zei: ‘Als ik deze jongen met slechte hand zal aanraken, en hij het niet zal merken, zal ik twee zeer strijdlustige huishanen geven aan hem die dit ondergaat.’ Bij deze wens kwam de jongeman uit eigen beweging dichterbij en 5 hij begon, naar ik meen, te vrezen dat ik in slaap was gevallen. Ik gaf dus toe aan hem die verontrust was, en ik ging me te buiten aan zijn hele lichaam, zonder het hoogste genot te bereiken. Vervolgens, toen de dag gekomen was, bracht ik hem tot zijn vreugde, al wat ik had beloofd. Zodra de derde nacht de vrijheid gegeven had, stond ik op en boog me naar het oor van de ‘slechte’ slaper en zei: 10 ‘Onsterfelijke goden, als ik met hem, terwijl hij

slaapt, een volledige en heerlijke geslachtsgemeenschap zal hebben, zal ik voor dit geluk morgen aan de jongen een zeer goed Macedonisch paard geven, echter met deze beperking, dat hij het niet gemerkt zal hebben.’ Nooit viel een jongeman in een diepere slaap. En zo vulde ik eerst 15 mijn handen met zijn melkwitte borsten, daarna ging ik totaal op in een kus, vervolgens verenigde ik al mijn wensen tot één. ’s Ochtends ging hij in zijn kamer zitten en ging wachten op mijn gebruikelijke geschenk. Je weet hoeveel gemakkelijker het is om duiven en huishanen te kopen dan een paard, en bovendien 20 was ik ook bang, dat een zo groots geschenk mijn menslievendheid verdacht zou maken. Nadat ik dus enkele uren gewandeld had, keerde ik terug naar mijn logeeradres en ik heb niets anders gedaan dan de jongen gekust. Maar zodra hij zijn armen om mijn hals had geslagen, zei hij om zich heen kijkend: ‘Ik vraag u, heer, waar is het paard?’

4.28. Ook Jupiter/Zeus verleidt een jongen, nl. Ganymedes, met een haan als geschenk. Roodfigurige vaasschildering uit ca. 460 v. Chr.

c. Weer goede vrienden (87.1-6)

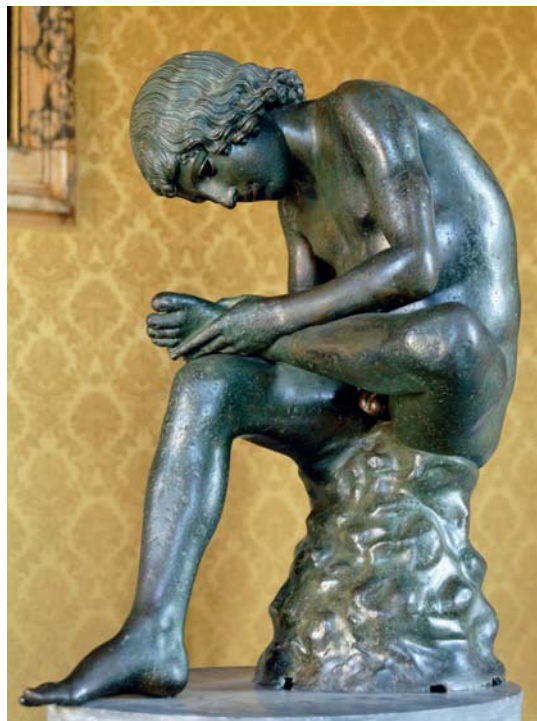
1 Cum ob hanc offensam praeculissem mihi aditum,
quem feceram, iterum ad licentiam redii. Interpositis
enim paucis diebus, cum similis casus nos in eandem
fortunam rettulisset, ut intellexi stertere patrem,
5 rogare coepi ephebum, ut reverteretur in gratiam
mecum, id est, ut pateretur satisfieri sibi, et cetera,
quae libido distenta dictat. At ille plane iratus nihil
aliud dicebat nisi hoc: 'Aut dormi, aut ego iam dicam
patri.' Nihil est tam arduum, quod non improbitas
10 extorqueat. Dum dicit: 'Patrem excitabo,' irrepsi
tamen et male repugnanti gaudium extorsi. At ille non
indelectatus nequitia mea, postquam diu questus est
deceptum se et derisum traductumque inter
condiscipulos, quibus iactasset censum meum, 'Videris
15 tamen,' inquit, 'non ero tui similis. Si quid vis, fac
iterum.' Ego vero deposita omni offensa cum puero
in gratiam redii ususque beneficio eius in somnum
delapsus sum.

d. De rollen zijn omgedraaid (87.7-8)

1 Sed non fuit contentus iteratione ephebus plenae
maturitatis et annis ad patiendum gestientibus.
Itaque excitavit me sopitum et 'Numquid vis?'
inquit. Et non plane iam molestum erat munus.
5 Utcumque igitur inter anhelitus sudoresque tritus,
quod voluerat, accepit, rursusque in somnum decidi
gaudio lassus. Interposita minus hora pungere me
manu coepit et dicere: 'Quare non facimus?' Tum ego
totiens excitatus plane vehementer excandui et reddidi
10 illi voces suas: 'Aut dormi, aut ego iam patri dicam.'

1 Maar de jongeman, van een volle rijpheid en met een leeftijd die hevig verlangde om zich te geven, was niet tevreden met de herhaling. Daarom wekte hij mij, die ingeslapen was en zei: 'Wil je niet nog een keer?' En mijn taak was niet meer erg lastig. 5 Hoe dan ook, hij kreeg dus tussen het hijgen en gezweet uitgeput, hetgeen hij had gewild, en weer viel ik in slaap, uitgeput van genot. Nadat er nog geen uur was verstreken, begon hij mij met zijn hand te porren en te zeggen: 'Waarom doen wij het niet?' Toen werd ik, voor de zoveelste keer gewekt, heel erg driftig en sprak ik tot hem zijn eigen woorden: 'Of 10 ga slapen, of ik zal het direct aan je vader vertellen.'

1 Toen ik wegens deze belediging voor mij de toegang had afgesloten, die ik had gemaakt, verkreeg ik weer mijn oude vrijheid terug. Want na het verstrijken van weinige dagen, toen een gelijk toeval ons in dezelfde omstandigheden had gebracht, begon ik, zodra ik merkte dat de vader snurkte, 5 de jongeman te vragen om zich met mij te verzoenen, dat houdt in, dat hij toestond dat hem genoegdoening werd gegeven, en de overige dingen die opgekropte lust opdraagt. Maar hij zei, heel boos, niets anders dan dit: 'Of ga slapen, of ik zal het direct aan vader zeggen.' Niets is zo moeilijk, of slechtheid 10 dwingt het af. Terwijl hij zegt: 'Ik zal mijn vader wekken,' kroop ik toch bij hem en ontrukte ik aan hem die zich nauwelijks verzette, mijn genot. Maar hij, zeer blij met mijn verdorvenheid, nadat hij lang geklaagd had dat hij bedrogen en uitgelachen en belachelijk gemaakt was onder zijn medeleerlingen, bij wie hij over mijn vermogen had opgeschept, zei: 'Je zult het wel zien, 15 ik zal niet op jou gelijken. Als jij iets wil, doe het opnieuw.' Nadat ik echter alle ergernis had opgegeven, werd ik weer goede maatjes met de jongen, en nadat ik van zijn weldaad gebruik had gemaakt, viel ik in slaap.

4.29. De Spinario ('Doomuittrekker'), bronzen standbeeld uit de 1ste eeuw v.Chr.

5. Horatius, oden over een goed leven

a. Inleiding

Leven

Quintus Horatius Flaccus (65-8 v.Chr.) werd geboren in Venusia, een stadje in Midden-Italië. Zijn vader was een vrijgelaten slaaf. Ook al hadden ze het thuis niet breed, toch zorgde de vader ervoor dat Horatius alle kans kreeg om zijn talenten te ontwikkelen. Daarom verhuisde hij met zijn gezin naar Rome.

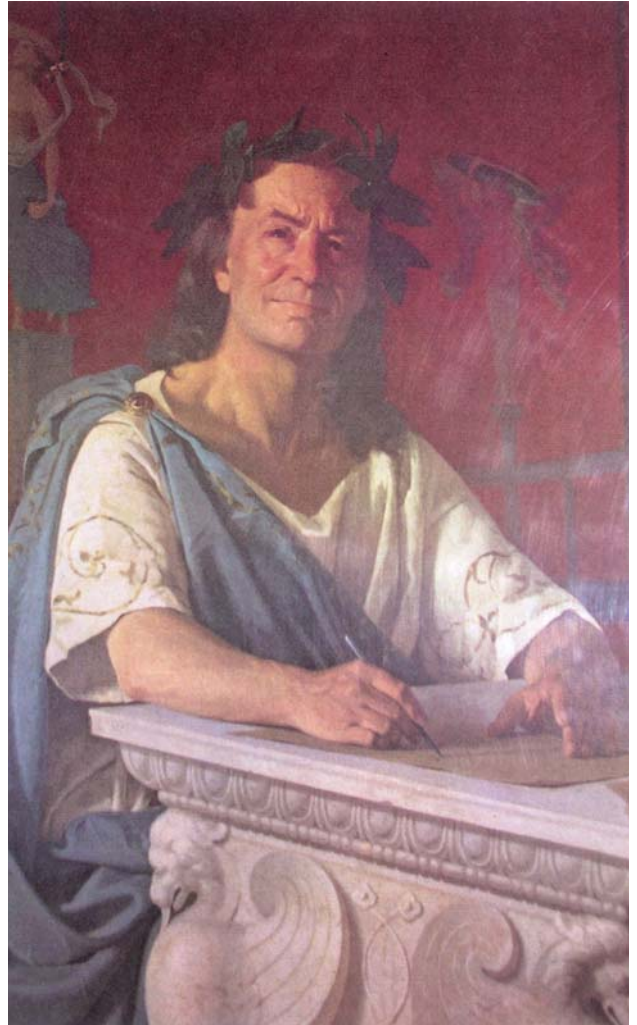
Op 20-jarige leeftijd vertrok Horatius naar Athene, waar hij zich vooral toedeed op de studie van de filosofie. Hier kwam hij ongetwijfeld in aanraking met de filosofie van Epicurus en van de Stoa (zie Hoofdstuk 5 en 7), die beide in zijn gedichten tot uiting komen. Hier hoorde hij ook van de moord op Caesar en hij sloot zich aan bij Brutus, een van Caesars moordenaars, en werd officier in diens leger. Na de nederlaag bij de slag bij Philippi in 42 ging hij terug naar Rome, waar het bescheiden erfgoed van zijn vader in beslag was genomen. Als *scriba* bij een *quaestor* voorzag hij in zijn levensonderhoud, maar tevens hield hij genoeg tijd over om zich aan zijn poëzie te wijden. Hij raakte bevriend met de dichter Vergilius (zie Hoofdstuk 6) en via hem kwam hij in contact met Maecenas, vriend en gunsteling van keizer Augustus. Deze man was een rijke Romein en beschermer van kunsten en wetenschappen. Maecenas introduceerde hem bij Augustus en er ontstond vriendschap tussen de keizer en de dichter. Augustus bood hem de functie aan van secretaris, maar Horatius wees dit van de hand, omdat hij ook tegenover de keizer zijn onafhankelijkheid wilde behouden. Horatius zag echter wel in dat het principaat rust en vrede waarborgde en verbetering van de moraal nastreefde; daarom stelde hij zijn dichtkunst in dienst van de verwezenlijking van deze idealen.

Waarschijnlijk in het jaar 33 kreeg Horatius van Maecenas een landgoed met personeel cadeau, en was zodoende van alle materiële zorgen bevrijd. Over dit landgoed zegt hij: *vivo et regno*, 'hier leef ik en ben ik koning.' Onbekommerd kon hij zich aan zijn poëzie wijden, hetgeen hij tot zijn dood heeft gedaan.

Werk

Horatius heeft een omvangrijk oeuvre geschreven.

1. Twee boeken *Satiren* of *Sermones*, 'Gesprekken,' waarin hij de fouten en dwaasheden van de Romeinse samenleving vaak met milde spot aan de kaak stelt.
2. *Epoden* of *Iambi*, waarmee hij de Griekse dichter Archilochus (7de eeuw v.Chr.) navolgde. Deze gedichten

4.30. Horatius, schilderij van Giacomo di Chirico (1845-1891).

zijn veelal een uitlaatklep voor zijn eigen gevoelens van onbehagen en rancune.

3. Vier boeken *Oden* of *Carmina*, korte lyrische gedichten over allerlei onderwerpen: liefdesgedichten, wijn- en tafelliederen, vaderlands- en oorlogsgedichten, lentege-dichten, hymnen en moraliserende verzen. Deze poëzie heeft Horatius geschreven in navolging van de Griekse lyri-ci, vooral van Alcaeus en Sappho (6de eeuw v.Chr.). In dit boek hebben we vijf van deze oden opgenomen.
4. Twee boeken *Epistulae*, 'Brieven,' in het genre van de *Satiren*, maar niet zo scherp van toon. De laatste brief staat bekend als *De Arte Poetica*, een lang gedicht, waarin hij de grondregels van de dichtkunst beschrijft.

b. De oden

1. Aan een ontrouwe geliefde (I, 5)

De dichter verwijt het meisje Pyrrha haar trouweloosheid. Hij beklagt zijn opvolger.

1 Quis multa gracilis te puer in rosa
perfusus liquidis urget odoribus
grato, Pyrrha, sub antro?
Cui flavam religas comam,

5 simplex munditiis? Heu, quotiens fidem
mutatosque deos flebit, et aspera
nigris aequora ventis
emirabitur insolens,

10 qui nunc te fruitur credulus aurea,
qui semper vacuum, semper amabilem
sperat, nescius aurae
fallacis! Miseri, quibus

intemptata nites! Me tabula sacer
votiva paries indicat uvida
15 suspendisse potenti
vestimenta maris deo.

vacuus
amabilis
nescius + gen.
aura
fallax, -acis
miseri
intemptatus

niteo
tabula votiva

sacer . . . paries

indico (-dicare) + A.c.I.

uvida . . . vestimenta (onz. mv.)

15 suspendo (-pendere), -pendi
potens + gen.

vrij, beschikbaar
beminnelijk
onbekend met
hier: wispelturigheid
bedrieglijk
vul aan: sunt
onbeproefd, 'zonder dat je
doorgrond bent'
stralen
votiefschilderijtje (hier: abl.) (een schip-
breukeling die gered was hing als dankoffer
zijn kleren aan de wand van de tempel van
Neptunus met daarbij een schilderijtje met
een opschrift of afbeelding van de schipbreuk)
heilige muur = de muur van de
tempel
te kennen geven, laten zien (A.c.I.:
me . . . suspendisse)
vochtige kleren
ophangen
heersend over

1	quis . . . gracilis . . . puer gracilis multa . . . in rosa	bij elkaar nemen slank bij elkaar nemen, vertaal: 'in een bed van rozen' (rosa is hier collectief gebruikt) overgieten, besprenkelen
	perfunto (-fundere), -fudi, -fusus urgeo liquidus odores (mv.) gratus Pyrrha	in de armen drukken, omarmen reukwater, parfum lieffelijk, bekoorlijk de naam (van het Grieks afgeleid) betekent 'rossig', 'blond'
	flavus religo (-ligare) 5 munditia (mv.) simplex munditiis heu fidem	blond opbinden elegantie 'vol eenvoud in je elegantie' ach, helaas vul aan: mutatum; vertaal: trouwe- loosheid
	mutati dei	'de veranderde gezindheid van de goden' (dominant gebruik van het participium)
	emiror (-mirari) insolens	zich zeer verbazen, aangapen niet eraan gewend, 'omdat hij er niet vertrouwd mee is'
	credulus aurea	lichtgelovig, naïef bij te (abl.), hier: 'met je charme', 'met je uitstraling'
10	qui . . . vacuum, . . . amabilem sperat	lees: qui sperat te vacuum, amabilem fore

4.31. Een liefdespaar op een Pompejaanse muurschildering.

2. De genoegens van de winter (I, 9)

1 Vides, ut alta stet nive candidum
Soracte, nec iam sustineant onus
silvae laborantes, geluque
flumina constiterint acuto?

5 Dissolve frigus ligna super foco
large reponens atque benignius
deprome quadrimus Sabina,
o Thaliarche, merum diota.

Permitte divis cetera: qui simul
10 stravere ventos aequore fervido
deproeliantes, nec cupressi
nec veteres agitantur orni.

Quid sit futurum cras, fuge quaerere, et
quem fors dierum cumque dabit, lucro
15 adpone, nec dulces amores

sperne, puer, neque tu choreas,
donec virenti canities abest
morosa. Nunc et Campus et areae
lenesque sub noctem susurri
20 composita repetantur hora,

nunc et latentis proditor intimo
gratus puellae risus ab angulo
pignusque dereptum lacertis
aut digito male pertinaci.

1	ut + conj. (afh. vraag) sto (stare) nix, nivis (vrl.) Soracte (nom. onz.) sustineo onus, -eris gelu, -us (onz.) consisto (-sistēre), -stiti acutus	hoe hier: overeind staan, oprijzen sneeuw Soracte (een berg 32 km ten noorden van Rome) hier: (kunnen) dragen nl. van de sneeuw vorst, kou (gelu: abl.) hier: bevrozen fel
5	dissolvo (-solvēre) lignum focus large (bijw.) repono (-ponēre) benignius (bijw.) depromo (-promēre) merum quadrimus (bijv. nw.) Sabina diota (abl.) Thaliarchus	verdrijven hout(blok) haard(vuur) rijkelijk, in overvloed leggen vrijgevinger, royaler (dan anders) te voorschijn halen (onvermengde) wijn vierjarig, vier jaar oud uit een Sabijnse kruik de naam van de gastheer van Horatius (we weten niet of Thaliarchus al dan niet fictief is. Het is een Griekse naam en betekent 'heer van het banket')

	permitto (-mittēre) divus qui simul 10 sterno (sternēre), stravi fervidus	overlaten aan (de zorg van) = deus zodra zij immers hier: tot rust brengen, kalmeren (stravere = straverunt) bruisend (aequore fervido abl. van plaats/loci) hevig (tegen elkaar) strijden cipres (boom) hier: heen en weer schudden (berg)es (boom) afhankelijk vraag, afh. van fuge quaerere morgen 'houd op te' (= quemcumque dierum) welke dag ook maar, iedere dag die lot
	deproelior (-proeliari) cupressus agito (agitare) ornus quid t/m cras cras fuge + inf. quem . . . dierum cumque	hevig (tegen elkaar) strijden cipres (boom) hier: heen en weer schudden (berg)es (boom) afhankelijk vraag, afh. van fuge quaerere morgen 'houd op te' (= quemcumque dierum) welke dag ook maar, iedere dag die lot
15	fors lucro adpono (-ponēre) sperno (-spernēre) tu chorea	als winst beschouwen afwijzen onderwerp van sperne reidans (waarbij jonge mannen in een kring dansen) (choreas is ook lijd. vv. van sperne) in de kracht/bloei van het leven zijn (virenti: vul aan: tibi) grijze haren, ouderdom lastig, knorrig (= Campus Martius) Marsveld (een groot park in Rome bij de Tiber, dat de ontmoetingsplaats was voor de jeugd)
	vireo canities, -iei (vrl.) morosus Campus	in de kracht/bloei van het leven zijn (virenti: vul aan: tibi) grijze haren, ouderdom lastig, knorrig (= Campus Martius) Marsveld (een groot park in Rome bij de Tiber, dat de ontmoetingsplaats was voor de jeugd)
	area lenes susurri (mv.) sub noctem 20 compositus repeto (-petēre)	plein het zachte gefluister bij het vallen van de nacht afgesproken, vastgesteld hier: opzoeken ('re-' betekent hier: 'zoals afgesproken', onderwerp van repetantur zijn: Campus, areae, susurri, risus, pignus) conj. van aansporing/adhortativus vertaal: 'laat nu ook het gelach opgezocht worden' verrader van, vertaal: 'dat verraadt' (predicatief bij risus) (bij elkaar nemen) 'dat een meisje zich schuilhoudt' lieflijk, betoverend (bij risus) vanaf een diepe hoek (van een portiek) hoek, afgelegen plek onderpand (een armband of ring) (ook onderwerp bij repetantur) losrukken, wegrukken van
	repetantur nunc et . . . risus proditor, -oris + gen. latentis puellae gratus intimo . . . ab angulo angulus pignus, -oris deripio (deripēre), deripui, dereptus + abl. lacertus (zelfst. nw.) digitus male pertinax, -acis	vertaal: 'laat nu ook het gelach opgezocht worden' verrader van, vertaal: 'dat verraadt' (predicatief bij risus) (bij elkaar nemen) 'dat een meisje zich schuilhoudt' lieflijk, betoverend (bij risus) vanaf een diepe hoek (van een portiek) hoek, afgelegen plek onderpand (een armband of ring) (ook onderwerp bij repetantur) losrukken, wegrukken van arm vinger weinig tegenstribbelend

3. Verzoening (III, 9)

Dit gedicht is een gesprek tussen Horatius en Lydia. Om de beurt zijn ze aan het woord. Horatius begint.

- 1 'Donec gratus eram tibi
nec quisquam potior brachia candidae
cervici iuvenis dabat,
Persarum vigui rege beatior.'
- 5 'Donec non alia magis
arsisti neque erat Lydia post Chloen,
multi Lydia nominis
Romana vigui clarior Ilia.'
- 'Me nunc Thressa Chloe regit,
10 dulces docta modos et citharae sciens,
pro qua non metuam mori,
si parcent animae fata superstiti.'
- 'Me torret face mutua
Thurini Calais filius Ornyti,
15 pro quo bis patiar mori,
si parcent puero fata superstiti.'
- 'Quid si prisca redit Venus
diductosque iugo cogit aeneo,
si flava excutitur Chloe
20 reiectaeque patet ianua Lydiae?'
- 'Quamquam sidere pulchrior
ille est, tu levior cortice et inprobo
iracundior Hadria,
tecum vivere amem, tecum obeam libens.'

- 1 Hor.: 'Zolang ik nog aangenaam voor jou was en niet een of andere jongeman, boven mij verkozen, jouw stralend witte hals omarmde, leefde ik gelukkiger dan de koning van de Perzen.'
- 5 Lyd.: 'Zolang jij niet een ander meisje hartstochtelijker liefhad en Lydia niet was/kwam na Chloë, de alom bekende Lydia, leefde ik roemvoller dan de Romeinse Ilia¹.'
- Hor.: 'Mij heeft nu de Thracische Chloë in haar macht, **10** bekwaam in zoete melodieën en bedreven in de citer, voor wie ik niet bang zal zijn te sterven, als het lot mijn liefje zal sparen zodat ze blijft leven.'
- Lyd.: 'Mij zet Calais, de zoon van Ornytus uit Thurii² in wederzijdse liefde in vuur en vlam, **15** voor wie ik tweemaal zal dulden te sterven, als het lot de jongen zal sparen, zodat hij blijft leven.'
- Hor.: 'Maar wat, als nu Venus van vroeger terugkeert en ons, gescheiden, onder het bronzen juk bijeenbrengt, als de blonde Chloë uit mijn hart wordt verdreven **20** en mijn deur voor de afgewezen Lydia openstaat?'
- Lyd.: 'Hoewel hij mooier is dan een ster, en jij lichter bent dan kurk en opvliegender dan de onstuimige Adriatische zee, zou ik graag met jou willen leven, (en) graag met jou sterven.'

4.32. De Romeinse disco-jeugd. Pompejaanse muurschildering.

1. Ilia = Rea Silvia (de moeder van Romulus en Remus).

2. Thurii is een stad in Zuid-Italië.

4. Rivaliteit (III, 20)

Een meisje en een zekere Pyrrhus zijn elkaars rivalen in hun verliefdheid op de mooie Nearchus. De dichter spreekt Pyrrhus toe.

1 Non vides, quanto moveas periclo,
Pyrrhe, Gaetulae catulos leaenae?
Dura post paulo fugies inaudax
proelia raptor,

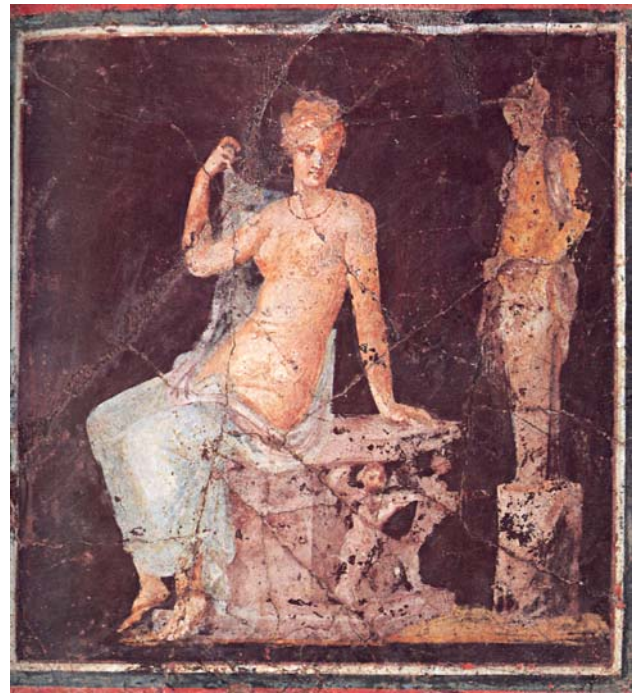
5 cum per obstantes iuvenum catervas
ibit insignem repetens Nearchum;
grande certamen: tibi praeda cedat,
maior an illa.

Interim, dum tu celeres sagittas
10 promiss, haec dentes acuit timendos,
arbiter pugnae posuisse nudo
sub pede palmam

fertur et leni recreare vento
sparsum odoratis umerum capillis,
15 qualis aut Nireus fuit aut aquosa
raptus ab Ida.

8 Voeg toe: sit

1 Zie jij niet, met hoe groot gevaar jij, Pyrrhus, de jongen van de Gaetulische¹ leeuwinnegedroeft? Spoedig zul jij, rover zonder lef, de harde gevechten ontvluchten, 5 wanneer zij door de in de weg staande menigte van jongemannen zal gaan, de opvallende Nearchus opeisend; een groots gevecht: <dat zal beslissen> of aan jou de buit toevalt of dat zij de meerdere zal zijn. Intussen, terwijl jij je snelle pijlen 10 tevoorschijn haalt, (en) zij haar verschrikkelijke tanden scherp maakt, heeft de scheidsrechter van het gevecht de zegepalm, naar men zegt, onder zijn blote voet geplaatst en verfrist hij aan een zachte wind zijn schouders waarover zijn gearfumeerde haren vallen, 15 even mooi alsof hij of Nireus² was, of degene³ die geroofd werd van de waterrijke Ida⁴.

4.33. Vrouw op een Romeinse muurschildering.

1. De Gaetuli woonden in het noord-westen van Afrika
2. Na Achilles de mooiste van de Griekse helden die tegen de Trojanen vochten (*Ilias II*, 673)
3. Bedoeld is Ganymedes die door Jupiter om zijn schoonheid werd meegenomen naar de Olympus
4. Gebergte bij Troje. Ganymedes was de zoon van de koning van Troje

4.34 Een liefdespaar op een Romeinse muurschildering.

5. Schoonheid vergaat (IV, 10)

Een zekere jongeman Ligurinus wordt aangesproken.

1 O crudelis adhuc et Veneris muneribus potens,
 insperata tuae cum veniet pluma superbiae
 et, quae nunc umeris involitant, deciderint comae,
 nunc et qui color est puniceae flore prior rosae,
 5 mutatus Ligurinum in faciem verterit hispidam,
 dices, 'Heu', quotiens te speculo videris alterum,
 'quae mens est hodie, cur eadem non puero fuit
 vel cur his animis incolumes non redeunt genae?'

1 o crudelis adhuc
 insperata tuae cum
 insperatus
 pluma
 et, quae . . . , deciderint
 comae
 involito (-volitare) + dat.
 decido (decidère), decidi
 nunc et qui color . . .

vertaal: jij, nog altijd wreed
 lees: cum insperata tuae . . .
 onverwacht, niet welkom
 vlasbaard, eerste baardharen
 lees: et cum deciderint comae,
 quae . . .
 wapperen over
 vallen, afgesneden worden
 (deciderint = fut. exactum)
 lees: et cum color qui nunc . . .

est . . . prior + abl.
 puniceus
 flos, floris
 mutatus
 5 Ligurinus
 verito (vertère)

hispidus
 dices
 heu
 quotiens
 speculum
 videris
 alterum

mens, mentis
 quae mens
 puero
 quae mens t/m fuit

animus
 incolumis
 gena

overtreft
 helderrood, scharlaken, purperen
 bloem
 part. bij color
 5 Ligurinus
 hier: wijzigen, veranderen
 (onderwerp: color)
 ruig, borstelig
 hoofdwerkwoord
 ach
 telkens wanneer
 spiegel (speculo 'in de spiegel')
 fut. exactum
 (= mutatum) 'veranderd' (te
 verbinden met te)
 hier: instelling
 = mens, quae
 vul aan: mihi
 'waarom had ik als jongen niet
 dezelfde instelling als nu'
 hier: gevoelen
 ongederd, fris
 wang

6. Liefdesverhalen op Romeinse muurschilderingen

Op Romeinse muurschilderingen, die de huizen van rijke Romeinen, adellijke families en keizers decoreerden, staan

vaak mythologische verhalen afgebeeld die als thema de liefde hebben. Hieronder een aantal prachtige voorbeelden.

4.35. Narcissus, Pompejaanse muurschildering

4.37. Medea vermoordt haar kinderen, Pompejaanse muurschildering.

4.36. Perseus en Andromeda, Pompejaanse muurschildering.

4.38. Europa en de stier, Pompejaanse muurschildering

4.39. Venus en Mars, Pompejaanse muurschildering.

4.40. Achilles en Briseïs, Pompejaanse muurschildering.

4.41. Pyramus en Thisbe, Pompejaanse muurschildering.

4.42. Pasiphaë, Pompejaanse muurschildering.

4.43. Helena en Paris (links), Pompejaanse muurschildering.

4.44. Phaedra en de voedster, Pompejaanse muurschildering.

4.45. Ixion, Pompejaanse muurschildering.

4.46. Parisoordeel. Romeinse muurschildering.